

VELLO VOLT

**NAEL,
DOLLAR,
MARK,
FRANK**

**NAEL,
DOLLAR,
MARK,
FRANK**

A-31062_{IV}

VELLO VOLT

**NAEL,
DOLLAR,
MARK,
FRANK**

«EESTI RAAMAT» TALLINN 1970

33T
V82

Kaane kujundanud T. Liivand.

Tartu Riikliku Olikooli
Raamatukogu

«EESTI RAAMATULIIT 1933»

Asju, mis on meil iga päev silma all, võtame loomulikuna ja meile näib, et need on olnud nii ikka ja alati. Alles siis, kui miski juhib meie tähelepanu ammutuntud asjade ootamatutele omadustele, märkame imestusega, et kõik ei olegi päris nii, nagu olime harjunud kujutlema. Ajalehe lugemisel jäävad enamikule kergesti meelde teated riigipööretest, sõjasündmustest ning loodusõnnetustest, rahvusvahelisi majandus- ja rahandusasju käsitlevatest sõnumitest libistatakse aga pilguga kiirelt üle. Kuid kas need vähikule esimesel hetkel mittemidagiütlevad teated nii süütud ongi?

Võtame kas või selle spetsiaalse trükisega paberi, mida me rahaks nimetame. Rahareformi olemusest ja põhjustest ei ole väga paljudel täit ettekujutust, vahest ehk ainult mõned praktilised kogemused, mille vanust võib nüüd hinnata paarikümne aastaga. Kuid piisab üksnes kellegi poolt lahtilastud kuuldusest eelseisvast rahareformist, kui kaupluste riiulitelt kaovad seal aastaid seisnud kaubad. Ikkagi «kindlam valuuta!» Mõistagi on rahvusvahelises mastaabis taolised tuuled märksa kõrgema pallide skaalaga ja hoopis ulatuslikumate tagajärgedega. Need «pöörised» algavad tihti näiliselt süütutest asjaoludest. Praegune USA rahandusminister David Kennedy avaldas näiteks enne ametisse astumist kahtlust, kas kulla hind 35 dollarit unts on ikka kõige õigem. Sellele näiliselt tühisele märkusele järgnes kullajaht kõigil ametlikel kullaturgudel, rääkimata mustast turust. Saksa Föderatiivse Vabariigi endine kantsler Kurt Georg Kiesinger keelas 1969. aasta parlamendivalimiste puhul mõneks päevaks kõik valuutaoperatsioonid margaga. Varemgi nõutud mark läks maailmaturul veelgi rohkem hinda.

Inglismaa devalveeris oma vääringu 1967. aastal, Prantsuse frank oli ohus 1968. aasta suvel ja jäi devalveerimata ainult toleaegse presidendi de Gaulle'i jäiga vastuseisu tõttu. Ilmselt oli sellest ükski siiski vähe, sest 1969. aastal võisime lugeda ajalehtedest teateid: «Pariisi kullaturgu

vapustas uus palavikuhoog. Kolme päevaga tõusis kulla kilogrammi hind 145 uue frangi võrra» (18. veebruar), «Kilogrammi kullakangi hind tõusis üleeile Pariisi börsil 7490 frangini» (8. märts). De Gaulle'i ametist lahkumisele reageeris kullaturg tormiliselt — kilogramm kulda maksis siis Pariisis 7805 franki ja see ajas karika üle — frank tuli ikkagi devalveerida. Raskusi ei ole mitte ainult Prantsuse frangil. Vireleb ka kunagine maailmaraha etalon Inglise naelsterling. Vaatamata devalveerimisele ei ole Inglise raharinglus saavutanud stabiilsust. 1969. aasta mais balansseeris nael kriitilisel piiril — 1 nael maksis siis ainult 2 dollarit 38 senti (müüdi pariteet kullasisalduse järgi 2.40). Veel üks sent langust ja nael oleks tulnud jälle devalveerida.

Esimesel pilgul tundub, et kõik need devalveerimised ja võitlus nende ümber on iga riigi siseasi, et selle juures ei mängi mingit osa teiste riikide tegevus. Nii lihtne see siiski ei ole. Raha on tihti niisama mõjuv vahend nagu relvade jõud. 1969. aasta mais arutas Saksa Föderatiivse Vabariigi valitsus marga võimalikku revalveerimist. Kuuldused sellest häirisid rahandusmaailma sedavõrd, et lühikese aja vältel osteti marku 5 miljardi dollari eest. Tookord jäi mark revalveerimata, kuid 5 miljardit välisvaluutat võimaldas Bonnil jätkata surve avaldamist mitte ainult frangile ja naelsterlingile, vaid ka dollarile, rääkimata valuutaspekulatsiooni võimaluste avardamisest. Ühe riigi valuuta võib seega teise riigi valuuta heaks või kahjuks teha nii mõndagi ja seda võimalust ongi kasutatud. Naelsterlingi ja frangi devalveerimisel oli kaalukas sõna öelda ka dollaril ja margal.

Rahandus üldse, raharinglus aga eriti on majanduse tundlik baromeeter. Seda oskuslikult kasutades võib vahel saavutada rohkem, kui suudavad poliitikud ja sõjaväelased. Teisest maailmasõjast on teada hitlerlaste ebaõnnestunud operatsioon vale naelsterlingitega. Eesmärgiks ei olnud niivõrd soov tasuda oma liitlastele ja agentidele valerahaga (kuigi ka seda tehti), vaid püüe paralüüeerida Inglismaa rahandust ja selle kaudu kogu majandust rohke tagatiseta valeraha käibelepaiskamisega.

Sõjast on möödunud tervelt veerand sajandit, kuid kapitalistliku Lääne rahaasjandus vaevleb endiselt teravates vastuoludes, otsides seni asjatult teid süvenevast kriisist väljarabelemiseks.

Meie raamatuturg ei saa just kiidelda raamatute rohkuse üle, mis selgitaksid maailma rahaasju. Paljudel jäävad seetõttu mitmed asjad selgusetuks. Käesoleva kirjatüki eesmärgiks on mõnevõrragi lähemalt valgustada maailma raharingluse tagapõhja, põhjusi ja probleeme.

Lugeja ärgu pahandagu, et me kohe päevakajaliste küsimuste juurde ei asu. Selleks et mõista tänapäeva keerukaid probleeme, tuleb enne sooritada väike ekskursioon minevikku, teha endale selgeks kõige üldisemad mõisted rahast, jälgida nende arengut. Siis on kergem mõista seda, mis toimub tänapäeval, miks kulla hind on 35 dollarit unts ja miks satutakse ärevusse, kui see kuskil tõusma kipub. Muidugi ei ole see ainus probleem, millega järgmistel lehekülgedel tutvust teete.

RAHA TEKIB

Liigub ringi anekdoot, et kord üks üliõpilane poliitilise ökonomia eksami ajal küsis vargsi naabrilt midagi raha funktsioonidest ning sai kiire vastuse: «Raha on alati vähe!»

Mõistagi ei rahuldanud antud vastus õppejõudu, kuigi üliõpilasel oli õnnestunud «avastada» raha senitundmatu funktsioon. Mõni võib ju protesteerida: «Aga tal oli õigus, miks ei võiks siis raha vähesus olla üks selle funktsioone. Ma saan aru, et minul on raha napivõitu, miks siplevad aga rahapuuduses sellised võimsad maailmariigid nagu USA ja Inglismaa. Neil on ometi raha trükkimise masinad ja ka paberist ei tohiks puudu olla.»

Taoline võimalus on tõepoolest igal riigil olemas, kuid selle mõtlematu kasutamine võib isegi korralikult töötava riigiaparaadi krahhini viia. Majandus, eriti aga rahandus ja raha on väga kapriissed. Nende toimemehhanismi seadusi peab tundma, muidu tuleb kauplusse minnes veoautoga raha kaasa võtta. 1923. aastal maksis Saksamaal toos tikke umbes 250 miljardit marka, kilogramm liha aga mitu triljonit marka.

Viimasel ajal on huvi rahvusvahelise rahanduse vastu kasvanud ja üks suurenda seda ka teated Inglise naela devalveerimisest ja sellele järgnenud «kullapalavik» kogu maailmas, eriti aga frangi järjekordne devalveerimine, vaidlused kullahinna muutmise ümber ja dollari autoriteedi langus, USA endise kaitseministri Robert McNamara sensatsiooniline valimine ühe võimsama rahvusvahelise panga etteotsa, prantslaste kaotusega lõppenud intensiivne võitlus dollari vastu ja kullastandardi eest... Kõigi nende probleemide tagapõhi on tublisti sügavam kui mõnerealine ajalehesõnum seda paista laseb. Kuigi tegemist on peaaegjalikult puhtrahanduslike terminitega, võime neist tihtilugu välja lugeda kogu maailma majandust ja poliitikat mõjutavaid tegureid. Seesama paberist dollar, mille enda väärtus on (sõltumata sellest, mis sinna trükitud) praktiliselt null, võib lahti päästa sõja või sõjaleegi kustutada.

Miks siis riik ei või trükkida paberraha piiramatul arvul ja miks pangas tõepoolest raha väljaandmiseks ei ole, kuigi seifid võivad olla värsketest rahamärkidest tulvil?

Raha (loomulikult ka rahandus) pole majandusele üldiselt tingimata vajalik. Inimkonna ajaloos ei tundud pikka aega raha järele mingit tarvidust. Inimesed leppisid sellega, mida nad ise suutsid hankida. Hilisemal perioodil toimus tööjaotus: ühed hakkasid põldu harima, teised kütima, kolmandad spetsialiseerusid käsitööle. Kujunes paratamatuseks ka saaduste vahetamine, mis esialgu küll toimus juhuslikult. Kõiki asju vahetati kõige vastu. Ent edasine areng nõudis kaupadele ühist ekvivalenti, mille eest oleks saanud osta kõiki kaupu. «Esindaja» pidi olema kaup, omama väärtust, sest vastasel korral poleks olnud võimalik tema abil hinnata teiste kaupade väärtust. Tekkiski raha, kõigi kaupade väärtuse mõõdupuu, ringlusvahend, maksevahend, aarete kogumise abinõu ja hiljem ka maailmaraha.

Algsel kujul ei olnud raha paberist ega ka metallist. Üldiseks ekvivalendiks kujunesid kõige hinnatavamad kaubad: kariloomad, karusloomad ning loomanahad (Skandinaavias ja Venemaal); hinnalised teokarbid (Vaikse ookeani saartel elavad hõimud ja Aafrika suguharud); tee (Tiibetis ja Mongoolias); sool (Sudaanis ja Etioopias). Metallidest tulid käibelevask ja pronks, hiljem hõbe ja kuld.

Pole juhuslik, et metallid said raha õigused, kuna neil oli selleks terve rida eeliseid. Näiteks on väga raske leida kahte täpselt ühesugust (ütlemele lihtsamalt — võrdse väärtusega) karusnahka. Kaks kaalult võrdset ja koostiselt ühetaolist metallitükki aga esindavad võrdset väärtust. Teiseks on metalli võimalik tükeldada väiksemateks osadeks, kuna kaks poolikut hädgi ei ole sama mis üks terve. Pealegi on metalle, eriti väärismetalle (kulda ja hõbedat) võimalik säilitada pikka aega samas väärtuses. Suure loomakarjaga oli kaupmeestel väga tülikas ühest riigist teise liikuda, suhteliselt lihtne kaasa võtta on aga kulda ja hõbedat.

MÜNDID JA MÄSSUD

Vesiratta leiutamine tõi kaasa revolutsiooni tööstuses, püssirohu tarvituselevõtt muutis alusteni sõjaasjandust. Avastus, et metall suurepäraselt sobib rahaks, tõi pöörde rahanduses ja sellega kogu majanduses. Sool ja sooblinahk rahana poleks suutnud maailma majandust viia tasemeni, kus see praegu on.

Metallidest on rahana käibele jäänud kuld. Oleks vist õigem öelda, et praegu ringluses olevad paberrahad esindavad enamikus maades kulda. Kuid kulla võidukäik algas alles pärast Ameerika avastamist, varem võimutses hõbe ja veelgi varem vask.

Algul oli metallraha kangides. Metallikange lasksid valada kaupmehed, kes igale kangile löid oma templi ja märkisid metalli kaalu. Kadus vajadus kaalumise järele. Seejärel hakati kange tükeldama ja nii kujunes münt, millel oli kindel kuju (ring), kindel metallisisaldus ja seega ka väärtus. Müntide valamine sai alguse Vana-Kreekas VIII—VII sajandil e. m. a. Vana-Roomas hakati raha mündima V sajandil e. m. a. Kreekas oli rahametalliks hõbe, Roomas vask. Nii näiteks kaalus Rooma rahaühik — vasest ass — 1 nael ehk 12 untsi. Metall valik sõltus metalli hulgast antud maal. Roomas hakati aastal 269. e. m. a. suuremate tehingute puhul tasuma hõbedenaaridega. Esimesena müntis seal hulgaliselt kuldraha Julius Caesar. Pärast Gallia vallutamist nõudis ta suurt kontributsiooni kullas, müntis neist «aureusi» (aurea — kuldne) ja tasus nendega oma sõjameestele. 1 aureus võrdus 25 hõbedenaariga. Algselt müntisid raha kaupmehed, siis linnad. Igaüks neist tegi seda oma äranägemise järgi, mis tõi riigis käibele palju erinevaid rahasid ja raskendas kaubandust, sest erinevatel rahadel oli ka erinev väärtus.

Sõltuvalt tollaegsest tehnikast ei olnud raha kuju hariplikult ideaalne ring ning sellele kantud kujutis ei katnud sugugi kogu raha pinda (müntimise pressi võtsid inglased kasutusele alles XVI sajandil). Raha maksis reeglina niisama palju (s. t. raha väärtus oli nii suur) nagu vastav kaaluosa metalli, millest raha oli valmistatud. Et rahal olev kujutis jättis ääred vabaks, siis hakkasid kavalamad mehed vähendama raha kaalu ääre äralõikamisega. Kuju-

¹ 1 unts = 29,86 või 31,1035 g (kulla puhul viimane kaal).

tis rahal jäeti muidugi puutumata ja väliselt jäi mulje, et tegemist on õige rahaga, mis kaalub ikka nii palju, kui ette oli nähtud. Mingeid häireid sisekaubanduses ja rahanduses see ei tekitanud. Hiljem märgati, et ka raha kulumine ei mõjuta siseturul tema väärtust. Seda kasutasid ära valitsejad, kes teadlikult hakkasid rahas väärismetalli vähendada, jättes raha nimetuse endiseks ja tasusid nii oma kohustusi vähema metallikogusega. Eriti massiliselt kasutasid Rooma valitsejad seda võtet sõdade ajal. 270. aastaks oldi jõutud niikaugele, et hõbedenaar sisaldas ainult 2 protsenti hõbedat. Esimest kuldraha aureust hinnati 290. aastal 2,5 korda odavamaks kui algselt. Ajalugu tunneb hulgaliselt mässe ja ülestõuse, mis olid suunatud raharikumise vastu. Prantsuse kuningas Philipp IV (XIII sajand) nõudis maksude tasumist täisväärtuslikus rahas, kuigi ta ise müntis «odavaid» rahasid. Ülesärritatud rahvas ründas kuninga residentsi ja viimane oli sunnitud oma käsu tühistama.

KULD JA HÕBE

Rahana kasutatav metall või metallid määravad rahasüsteemi. Eristatakse monometallismi ja bimetalismi. Esimesel juhul kasutatakse rahametalliks ühte, teisel — kahte metalli. Olgu aga öeldud, et monometallismi korral ei ole sugugi vajalik, et käibel oleksid ainult ühest metallist rahad, kuigi raha väärtuse määrajaks on ainult üks metall (kuld). Metallistandardi ajal, kuni käibivaid münte võis vabalt vahetada rahametalli vastu ja soovi korral tohtis igauks mündikojas lasta metalli müntideks valada, hinnati aga teistest metallidest rahade väärtust kulla järgi. Kui mitu korda hõbe oli kullast odavam, nii mitu korda oli odavam ka hõberaha kuldrahast.

Kaasajal on valitsevaks monometallistlik süsteem. Eranditult kõigi maade rahasüsteemid toetuvad kas otsest või kaudselt kullale, kuid enamik metallraha ajaloost on kulgenud bimetalismi tingimustes. Julius Caesari päevist kuni XVI sajandi keskpaigani valitsesid raharingluses võrdseil alustel kuld ja hõbe. Seejuures valitsesid need põhiliselt kahe alastsüsteemina: paralleelse rahana — mõlemast metallist rahasid hinnatakse nendes sisalduva

metalli ja selle tegeliku väärtuse järgi ning nn. kahekordse või topeltrahana — hõbe- ja kuldraha väärtuse suhe määratakse kindlaks seadusega.

Bimetallism oli tolleaaja majanduse ja tööstuse arengu loomulik tulemus. Kulda kasutati suurematel ostu-müügi tehingutel, hõberaha kui odavamal — väiksematel. Kuid esinesid ka mitmed ebakohad. Näiteks oli alatasa tegemist ümberarvestustega, sest enamikul juhtudel maksti korraga mõlemas metallis. Teiseks võimaldas bimetallism saada märkimisväärsed tulu nn. Grashami seaduse alusel. XVI sajandi Inglise riigitegelase ja rahanduse asjatundja Thomas Grashami poolt kirjapandud seaduspärasust võiks sõnastada umbes nii: odavnenud metallist rahad tõrjuvad käibelt kallinenud metallist rahad. Oletame, et kulla ja hõbeda suhe on seadusega kehtestatud 1:15, see tähendab, et 1 kg kulda peab võrduma 15 kg hõbedaga, mingid põhjused (uute hõbedamaardlate avastamine ja ekspluateerimine) langetasid aga turul selle suhte 1:20 peale. Kulla omanikul ei ole siis enam otstarbekas kulda müntidena käibel hoida, sest müntidena võrdus 1 kg kulda ainult 15 kg hõbemüntidega. Tulusam oli kuld valada kangiks, see turul ümber vahetada hõbekangide vastu ning viimased müntideks valada. Sel juhul sai 1 kg kulla eest osta 25 protsendi võrra rohkem kaupu. Viimane operatsioon oli eriti tulus ka sellepärast, et müntide ja kangide valamine riiklikus mündikojas ei maksnud üldse mitte midagi (Inglismaal kuni Esimese maailmasõjani) või siis ainult õige tühise summa. Venemaal maksis näiteks puuda kulla valamine 21 157 rublaks ainult 42 rubla 32,5 kopikat, seega vaid 0,2 protsenti.

Väärtusseaduse stiihiline toime kõigutas tihti mündimetalli hindu. Nii vähendas Ameerika avastamine ja kulla rohke vedu Euroopasse kulla väärtust Vanas Maailmas tunduvalt. Samuti juhtus ka XVII—XVIII sajandil, kui Brasiilias leiti rikkad kullaleiukohad.

Kuid vaatamata kõigele jäi kuni XVIII sajandini põhiliseks mündimetalliks hõbe. Seda kahel põhjusel. Esiteks oli hõbedat rohkem ja suhteliselt vähearenenud ning väikesepartiilise kaubavahetuse juures oli hõbe mündimetalliks täiesti sobiv. Kuid ka kuldrahad levisid järjest rohkem, eriti just suuremates kaubanduskeskustes. Julius Caesari järglasteks said Firenze ja Veneetsia kaupmehed, kelle nõudel hakati müntima kullast floriine ja tukateid. See oli

XIII sajandil. Ka prantslaste eküü kuulub samasse perioodi. Inglismaal lasti esimene kuldraha käiku 1344. aastal floriini nime all.

Kapitalismi areng kõigutas suuresti hõbeda positsioone. Jättes kõrvale teoreetilise väite, et väärtuse mõõduna ja üldise ekvivalendina on mõeldav ainult üks metall, näitas kulla eeliseid ka raharingluse praktika. XVIII sajandi keskel kaalus Prantsusmaal 1000 franki hõbedas nii palju, et selle summa edasitoimetamiseks tuli kasutada voorimeest. Kullas kaalus see summa aga 300 g. Kogemused näitasid ühtlasi, et kulla väärtus on tunduvalt stabiilsem kui hõbedal. Tänu hõbeda tootmise tehnoloogia täiustamisele langes kulla ja hõbeda suhe 1:15,5-lt (1870) võrdlemisi lühikesel ajaga 1:39,7-le, seega vähenes hõbeda väärtus üle 2 korra. Pealegi hakkasid kullavarud hoogsasti täienema Kalifornia ja Austraalia kullaleiukohtade intensiivse ekspuateerimise tulemusena. Mündimetalliks hakkas kujunema kuld. Esimeseks kulla monometallismi pioneeriks oli Inglismaa. 1798. aastal keelati Inglismaal hõbeda müntimine ja käibel oleva hõberahaga tohtis tasuda ainult mitte üle 25 naelsterlingi suurusi arveid. Sõda Prantsusmaaga lükkas aga lõpliku lahenduse edasi ning alles 1816. aasta seadus kinnitas kulla ainsaks mündimetalliks ja kulla hinnaks jäi 3 naela 17 šillingit 10,5 pentsi untsi eest. 1871. aastal mindi kullale üle Saksamaal, seejärel Taanis, Rootsis, Hollandis. Ühendriikides kui ühes suuremas hõbedat tootvas riigis oli võitlus ägedam. Kuld kuulutati seal mündimetalliks 1873. aastal, kuid viis aastat hiljem lubati ka hõbedat müntida 2—4 miljonit dollarit kuus. Hõbeda väärtuse edasine langus sundis siiski otsima uusi teid ja 1890. aastal lõpetati küll hõbeda müntimine, kuid valitsus kohustus tootjailt ostmä igal aastal 54 miljonit untsi hõbedat ja selle kattel väljastama paberraha-pangapileteid. Alles 1900. aastal läksid Ameerika Ühendriigid lõplikult üle kulla monometallismile.

PABER = KULD

Kahe favoriidi omavahelises duellis rajal ei märgata tavaliselt üldsusele tundmatuid suurusi, äkki on ta aga kohal ja võidab mänglevalt. Väärtusetu paber toimis nagu Biwott Mexico olümpiarajal 3000 m takistusjooksu finaalis.

Me juba teame, et riigikassa märkas ammu rahade väärtuse võltsimise võimalust. Vähemväärtuslik raha suudab teatud perioodi vältel antud riigi piires edukalt esineda täisväärtusliku rahana. Riigiga püüdsid sammu pidada ka jõukamad müntijad. Loomulikult ei olnud see riigile kasulik ja nii kehtestati remedium — alammäär, mille võrra võis täisväärtuslikus rahas metalli vähem olla. Venemaa 5-rublase kuldraha remediumiks oli näiteks 1:121. Kuid rahaliste raskuste korral ei pidanud riigikassa ise sellest sugugi kinni ja tegi seda tavaliselt karistamatult. Tehti loomulik järeldus, et midagi ei juhtu, kui mündimetall käibelt hoopis kõrvaldada ja käibelega lasta ainult selle esindaja. Esimesed katsed tehti vaskrahadega, mida kasutati peenrahana. Suuremate rahade kulumine ja remediumi jälgimine osutus tülikaks. Sündis idee saata käibelega hoopis paberraha, mis on vähemahukas, kerge, kergesti paigutatav ja kantav. Esimesed paberrahad ilmusid Põhja-Ameerikas XVII sajandil, järgmisel sajandil oli paberraha laialdaselt kasutusel Prantsusmaal ja Ühendriikides. Venemaal trükiti esimesed paberrahad XVIII sajandi viimasel kolmandikul.

Kuidas suudab väärtusetu paber asendada kallist kulda? Võiksime öelda, et paberraha ei olegi raha, vaid ainult raha esindaja, raha märk ja kui meil mündimetalliks on kuld, siis kulla märk. Normaalses tingimustes on ükskõik, kas te viite kauplusesse grammi kulda või seda esindava paberist kuldna. Aga me peame täpselt teadma, kui palju kulda antud paberraha ühik sisaldab ja ühtlasi tagama, et paberraha ei oleks käibel rohkem, kui meil leidub kulda, mida ta esindab. Ütleme, et meil on krooni kullasisalduseks määratud 1 g ja meie kullatagavara on 1 megagramm (tonn ehk 1 miljon grammi). Sel juhul tohiks paberraha välja lasta ainult 1 miljon krooni. Tahame me aga paberraha juurde trükkida ja krooni väärtuse jätta endiseks, siis peame muretsema juurde vastaval hulgal kulda. Kui me selleks suutelised ei ole ja paberraha ikkagi trükime näiteks 2 miljonit, siis langeb paberraha

väärtus poole võrra, sest endist kullakogust esindab kaks korda rohkem paberraha. Seega on side kulla ja teda esindava paberraha vahel olemas ning paberraha käibel kehtivad samad seaduspärasused, mis metallraha puhul.

Paberraha ilmumisel oli umbusk selle vastu mõisteta-
valt suur. Ei tahtnud ju keegi «väärtusetut» paberit vastu võtta. Varem oldi ikka saadud kulda või hõbedat, mille väärtus oli väljaspool kahtlust. Paberraha suutis ennast aga mitmeti heast küljest näidata. Langes ära müntimise probleem, see asendus tunduvalt lihtsama trükkimisega. Kaaluvahe oli märgatav ja ka panipaikade muretsemine lihtsam. Oli muidugi ka miinuseid. Kuld- või hõberaha võis põlenud majast üles otsida, paberraha langes muidugi tuleroaks. Kui kaks meest kuldraha eri otstest sikutasid, võis üks neist selle tervena endale saada, paberrahast jääks aga kummalegi pihku ainult väärtusetu paberilipakas. Ometi olid plussid kaalukamad ja paberraha autoriteedi tõstmiseks tuli leida mõjuvaid vahendeid. Lahenduseks oli metallistandardi kehtestamine. Metallistandardi korral võib mistahes ajal ja mistahes koguses paberist pangatähti mündimetalli vastu vahetada. Nii likvideeritakse liigse paberraha emitseerimise võimalus ja reguleeritakse käibel oleva raha hulka. Paberraha ei tohi riik rohkem käibe-
le lasta, kui tal on kulda, sest vaba vahetuse tingimustes võib tekkida olukord, kus ta ei suuda kogu paberraha tagasi metalliks vahetada ja siis on tegemist rahanduskrahhiga. Lastes lubatust rohkem paberraha käibe-
le, vähendame paberraha väärtust ja turg reageerib sellele hindade tõusuga, sest raha on rohkem liikvel ja ostja on nõus soovitud eseme või töö eest ka rohkem maksma, sest temagi sissetulekud on olnud suuremad jne. Paberrahaga pole selle omanikul enam mõtet osta. Ta vahetab parem paberi kulla vastu ning teeb oma tehingud kullaga.

Vaatamata paberraha suuremale väljalaskele on kurss endine, hinnad aga tõusevad. Järelikult saab müüja nüüd rohkem paberraha, kui ta oleks saanud kulda. Kes paberraha pank viib, saab aga suurema summa eest ka rohkem kulda. Tekib olukord, kus otstarbekam on osta kulla eest, müüa paberraha eest. See loob aluse spekulatsioonile, mille tulemuseks on riigikassa tühjenemine kullast, edasi järgneb paratamatu paberraha väljalaske uus suurenemine ja üsna kiiresti riigi majanduse laostumine.

Võib juhtuda, et paberraha väärtus ei langegi, kuid seda

on ringluses siiski liiga palju (ütleme, et teadmatuses), selle eest pole lihtsalt midagi osta ja hinnad hakkavad tõusma. Metallistandardi tingimustes normaliseerub olukord stiihiliselt sel teel, et raha omanik vahetab jälle paberi mündimetalli vastu, säilitab seda aardena ning raha hulk ringluses normaliseerub. Kui ringluses tekib raha puudujääk, siis informeerib sellest hindade langus turul (kaupade järele pole nõudmist, sest raha on vähe, pakkumine aga säilib ja järelikult tuleb kaubast lahtisaamiseks müüa odavamalt) ja aarde omanik vahetab oma kulla paberrahaks (sellega on mugavam kaubelda) ning jällegi tuleb vajalik hulk paberraha ringlusesse.

Veendume, et metallistandard tagab normaalse raha-ringluse. Metallistandardil oli veel teinegi rahvusvahelist kaubandust soodustav omadus — igal pool võeti vastu kõikide teiste riikide raha, sest seda sai alati kulla vastu vahetada. Nii kestis see Esimese maailmasõjani.

RAHA ON, AGA OMETI EI OLE

Isegi suurte kullavarude olemasolu korral ei ole käibel oleva raha hulk suvaline suurus. Käibel oleva raha väärtus sõltub küll kulla hulgast antud maal, kuid käibel oleva raha hulgaga on kulla hulgal õige vähe pistmist. Reeglina ei osta me ju kulda, vaid teisi kaupu. Järelikult on raha vajaduse üheks kriteeriumiks kaupade hulk turul ja raha peab olema nii palju, et saaks sooritada kõik ostu-müügi aktid. Mingi perioodi, ütleme aasta jooksul vajalik raha-hulk võrduks seega toodetavate kaupade väärtusega. Nii oleks see juhul, kui raha käibekiirus võrduks aastaga või iga rahamärk on aasta jooksul käibes ainult üks kord. Tähendab, me ostame ühe kindlat numbrit omava rahaga kauba ja see raha enam ringlusesse tagasi ei tule, vaid säilitatakse aasta lõpuni «sukasääres». Vahel tehaksegi nii, kuid tavaliselt tahab kauba müüja saadud raha eest midagi osta ja paiskab selle uuesti käibesse. Ühe ja sama konkreetse rahamärgi eest on tehtud juba kaks ostu ja raha vajadus on käibes poole väiksem. Kui näiteks pangaametnikule tehakse ülesandeks määrata raha käibekiirus, siis võib ta täita ülesande nii, et märgib iga päev üles kõik tema poolt

väljaantud rahade numbrid. Raha vastu võttes ta kontrollib, mitmendal päeval need tagasi tulevad, s. o. mitu päeva rahad on käibes. Kui kõik rahad laekuvad pankas tagasi keskmiselt kümne päeva pärast (käibekiirus ehk käibevalde on 10 päeva), siis üheteistkümnendal päeval ei tarvitse ametnikul võtta uut raha kapist, vaid ta laseb käibele eelmisel päeval laekunud rahad. Kuu jooksul annab ta ühed ja samad rahad välja kolmel korral ja raha hulk ringluses ulatub vaid kümne päeva jooksul toodetavate kaupade maksumuseni, jäädes seega kolm korda väiksemaks kui kuu jooksul toodetavate kaupade maksumus. Tegelikuses ei kasutata käibevaldet, vaid käibesagedust, s. t. mitte käibeperioodi pikkust, vaid käivate arvu antud perioodil. Võime niisiis formuleerida valemi käibes oleva raha hulga kindlaksmääramiseks:

$$\frac{\text{perioodil toodetavate kaupade väärtus}}{\text{raha käibesagedus}}$$

Kui kuu jooksul toodetakse 9 miljoni eest kaupa, mis kõik ära ostetakse, siis piisab vajaduste rahuldamiseks 3 miljonist (9:3). Ent osa raha läheb laenude ja maksude tasumiseks, kaupu müüakse ka krediiti, osa kohustusi aga kaetakse vastastikku, tasaarvestuse alusel. Neid momente arvestades saame juba mõnevõrra täpsema algoritmi vajaliku rahahulga arvutamiseks. Seega võrdub vajalik sularaaha hulk:

$$\frac{\text{realiseeritava kaubamassi maksumus} - \text{võlgu müüdnud} + \text{tasutavad kauba maksumuse võlakohustused} - \text{tasaarvestatud kohustused}}{\text{raha käibesagedus}}$$

Paberraha kindlustamiseks kullaga vajame me seda järelikult tunduvalt vähem toodetavate kaupade väärtusest. Mida kiiremini toimub ost-müük, mida rutem leiavad rahuldamist ostja-müüja nõuded, seda vähem vajame paberraha käibes ja kulda selle katteks.

Kullastandardi puhul nägime, et käibes oleva raha hulk reguleerus peagi stiihiliselt. Esimese maailmasõja perioodil ja pärast seda on kullastandardist loobunud (viimasena USA 1933. aastal). Kuldrahad on reeglina käibelt kõrvaldatud ning nüüd tuleb riigikassa spetsialistidel vajaliku

rahahulga kindlakstegemisel tõsist vaeva näha ja pahatihti (vahel tahtlikult, vahel tahtmatult) see ei õnnestugi.

Miks siis vahel öeldakse, et pangas raha ei ole, kuigi selle keldrid võivad olla pungil uutest pangatähtedest. Ilmselt ei ole sellisel juhul naasnud õigeaegselt ettenähtud kogus paberraha. Raha on jäänud kuhugi käibesfääri, nõudmine sularaha järele (palgad jne.) jääb aga endiseks. Raha hulga suurendamine võiks pikapeale viia inflatsioonini. Ohu vältimiseks oodatakse seni, kuni pank naasnud rahahulgaga saab rahuldada kõiki nõudmisi.

ÜKS TRILJONI VASTU

Saksamaal oli pärast Esimest maailmasõda riigikassa kullast tühi, tööstus kiratses, minnes vastumeelselt üle rahuaja toodangule. Kuid inimesed töötasid, neile oli tarvis palka maksta. Riik vajas suuri summasid. Midagi polnud osta, keegi ei usaldanud raha panka viia, sest polnud teada, kas sealt midagi ka tagasi saab. Paratamatult tuli trükkida järjest uut raha, mille hulk kasvas laviinina. Raha sai liiga palju ja panka tagasi seda ei laekunud. Kulda muidugi juurde ei tulnud ning iga trükikojast saav järjekordne partii rahamärke tegi niigi odava raha veelgi odavamaks. Uued rahapartiid tõstsid niigi kõrgeid hindu — tegemist oli tohutu majandusliku kaosega, inflatsiooniga.

Kaose suurusest annab ilmekalt tunnistust fakt, et kui 1924. aastal viimaks jõuti inflatsioonile piir panna, vahetati 1 uus mark 1 triljoni vana marga vastu. Puudus ainult pisut ja tegemist oleks olnud nullifikatsiooniga — käibel oleva raha tunnistamisega nulliks ja uuega asendamisega.¹ Kaasaja kapitalistlikule majandusele on inflatsioonilised tendentsid üsna iseloomulikud, kuigi väljalastava raha hulk ei pruugi alati silmatorkavalt suurenedä. Sage-

¹ Olgu öeldud, et kui aastail 1941—1944 Baltimail liikvel olnud «Ostmargad» ära korjati, ei olnud tegemist nullifikatsiooniga. «Ostmark» polnud emissioonipanga poolt väljalastud raha, vaid sõjaväevõimude väljastatud maksevahend, teatud piirkondades kasutatav nn. sõjarahä, mille väärtus on mujal null.

damini on tegemist hoopis raha katte (kulla) väljavooluga riigist. Tagajärg on aga sama — raha väärtus langeb ja teoreetiliselt võib eelkirjeldatu korduda. Kõige sagedamini püütakse inflatsioonist pääseda raha ametliku odavamaks tegemisega, selle kullasisalduse vähendamisega — *d e v a l v a t s i o o n i g a*. Seda teed on pärast Teist maailmasõda käinud peale Ühendriikide peaaegu kõik arenenumad maailmariigid. Viimasteks olid Island ja Prantsusmaa. Mõned riigid (Argentiina, Brasiilia jt.) teevad seda aastas vahel mitu korda.

Aastatel 1921 ja 1922 oli Nõukogude Venemaa ning 1944. aastal Kreeka majanduslik olukord äärmiselt raske ja rahanumbrid arveldustes hakkasid nõudma üsna palju nulle (kuni 15). Arvelduste lihtsustamiseks vähendati siis järsult raha nominaalväärtust. Toimus raha *d e n o m i n a t s i o o n*. Mõlemal maal vahetati 50 miljardit vana raha 1 uue rahaühiku vastu. Inflatsiooni vastu võideldakse ka *r e v a l o r i s a t s i o o n i g a* (mitte revalvatsiooniga), s. t. raha endine kurss taastatakse kullavarude täiendamise teel. Inglismaa läks aastatel 1920—1923 hoopis teist teed. Ta *d e f l a t e e r i s* oma valuuta. Jättes kullakatte umbes samale tasemele, korjas Inglise Pank liigse paberraha ringlusest. Nelja aasta jooksul vähenes naelade hulk ringluses 541 miljonilt 378 miljonile. 1969. aastal Saksa Föderatiivse Vabariigi marka aga ei deflateeritud, vaid *r e v a l v e e r i t i*, s. t. tõsteti marga kullasisaldust, ilma et ringluses olevat rahahulka oleks vähendatud.

RAHAPADA

Küllap tahaks igaüks seista paja juures, milles raha «keedetakse». Miks ka mitte unistada toanurgas seisvast trükimasinast, kust igal hommikul saaks võtta niipalju raha, nagu süda just parajasti lustib. Kui see masin veremiks ainult kullast münte, siis ei saa taolise vastu kellelgi põhimõtteliselt midagi olla. Vana-Kreekas toimus midagi taolist (töötas 2000 «rahapada») ja see tekitas ainult pisut segadust, sest iga raha oli ise nägu ja erineva väärtusega. Segaduste vältimiseks on raha väljalaskmine koondatud nüüd igal maal keskpankadesse. Raha väljalaskmist nime-

tatakse emissiooniks ja sellest tuleneb ka nende keskpankade nimetus — emissioonipangad. Esimesena kujunes emissioonipangaks praegu maailma pangaks tituleeritav Inglise Pank, mille asutamisaastaks on 1694. Tavaliselt on igal riigil üks emissioonipank — NSV Liidu Riigipank, Prantsuse Pank jne. Erandi moodustavad Ameerika Ühendriigid, kus emissioon on koondatud 12 suurema föderaalpanga kompetentsi.

Eespool sai öeldud, et raha tagatiseks kulla monometallismi puhul peaks tingimata olema kuld. Tegelikult see päris nii ei ole. Teatud hulk kulda peab kindlasti tagatiseks olema, kuid see ei pruugi katta kogu väljalastud raha hulka. Ülejäänud osa kaetakse mingite muude tagatistega. Fidutsiaarne emissioon (ilma metalli tagatise) sõltub kasutatavast rahaemissiooni tüübist. Neid eristatakse:

Inglise süsteem sai seadusliku aluse 1844. aastal. Selle järgi tohib fidutsiaarset raha ringlusesse lasta ainult 14 miljoni naela ulatuses, ülejäänul peab olema täielik kullakate. Paberraha koguhulk ei ole piiratud.

Prantsuse süsteem kinnitati 1870. aastal. Selle järgi määratakse seadusega kindlaks emisseeritava raha hulk. Mingit kvooti metallikatte kohta ei anta, seda otsustab üldise summa piires emissioonipank.

Saksa süsteem on üldiselt sarnane inglise süsteemile. Ainult metallikate peab olema kolmandikul ja ka üle kehtestatud normi võib metallikatteta raha välja lasta, kusjuures üle normi emisseeritud raha maksustatakse 5-protsendilise maksuga.

Ühendriikide süsteemi järgi (1913) kaetakse emissioonist 40 protsenti metalliga, ülejäänud kommertsvekslitega. Ei kindlustata raha ega piirata fidutsiaarse emissiooni mahtu.

NSV Liidus on rubla kaetud toodetavate kaupadega. Mida suurem on toodetavate kaupade mass, seda suurem on seega sama käibesageduse juures käibel oleva raha hulk. Kullavarud leiavad rakendust väliskaubanduses.

KUI PALJU MAKSAB DOLLAR?

Te soovite sõita välismaale. Enamik sealseid kaupmehi ja hotelliomanikke pole tõenäoliselt rublat näinudki ega oskaks sellega midagi peale hakata. Teie kui külaline ei taha võõrustajatele liigset tüli teha ning vahetate oma raha aegsasti ringi tolle maa valuuta vastu, kuhu soovite sõita, s. t. ostate oma raha eest välisriigi valuutat. Kaup kauba vastu nagu igas normaalses tehingus. Väärtuse järgi küll, kuid mitte rahamärkide arvu poolest. Oma pisku raha eest võite saada vastu pihutäie või siis pihutäie eest ainult pisku. Kui palju te välisvaluutat saate, määrab nende riikide raha kullasisalduse võrdlus ehk nn. m ü n d i p a r i t e e t.

Algselt sai iga iseseisev riik määrata ise oma raha kullasisalduse, lähtudes olemasolevast kullatagavarast. Tsaarivene maa rubla sisaldas kulda alates 1897. aastast 0,7742342 g. Ühendriikide dollar (nimi tuleb Euroopas levinud rahanimetusest taaler) sisaldas 1792. aastal (käikulaskmisel) kulda 1,60377 g, Inglise naelsterling kullastandardile üleminekul 1816. aastal 7,322382 g jne. Kui importööril on vaja osta teise maa valuutat, siis arvutatakse võrreldavate rahade kullasisalduse suhe ehk nn. mündipariteet. Näiteks praegu sisaldab Ühendriikide dollar kulda 0,888671 g ja NSV Liidu rubla 0,987412 g. Nende arvude omavaheline suhe on 0,90 ja järelikult maksab 1 dollar 90 kopikat. See ongi praegu nende kahe riigi mündipariteet. Kuid mitte alati ei toimu raha vahetus mündipariteedi, vaid hoopis raha ehk v a l u u t a k u r s i järgi. Viimane ei pruugi sugugi tingimata kokku langeda mündipariteediga, kuid pluss-miinus kõikumine on lubatud ainult rangeis piirides. Valuutakursi kõikumine pariteedi ümber on tingitud sellest, et raha nagu iga teiseigi kauba hind sõltub nõudmise-pakkumise vahekorra.

Näiteks müüb Saksa Föderatiivne Vabariik välismaale rohkem, kui ta sealt ostab. Sel puhul ütleme, et maa väliskaubandusbilanss on aktiivne. Välismaalased nõuavad marku rohkem, kui sakslased nende valuutat.

Nõudmine ületab pakkumise ja antud maa valuuta hind maailmaturul tõuseb. Negatiivse väliskaubandusbilansi korral on olukord mõistetavalt vastupidine. Et kulla vedu riikide vahel toimub vabalt, siis ei saa valuutakursi eriti suures ulatuses kõikuda. Kui kurss tõuseks ja ületaks märgatavalt valuutas (rahas) oleva kulla maksumuse, siis seda

valuutat pole mõtet osta. Odavam on osta kulda ja maksta kullaga. Valuutakurss saab mündipariteedi ümber kõikuda ainult kullapunkti piires, s. o. kulla transpordikulude ulatuses. Need moodustavad kulla maksumusest 0,5—0,7 protsenti (sõltuvalt riikidevahelisest kaugusest). Minimaalne ehk eksportkullapunkt oleks mündipariteet miinus kulla transpordikulud vastavale maale. Maksimaalse ehk importkullapunkti saamiseks liidetakse mündipariteedile transpordikulud juurde. Nii toimub kursi muutmine kuldraha puhul. Paberraha puhul arvestatakse lisaks sellele raha kindlustatust metalliga. Paberraha ei vahetata ju mitte nominaalväärtuses, vaid selle järgi, millist kulla hulka see vahetuse momendil esindab. Kullavarude kahanemine ei pruugi alati siseturul esile kutsuda häireid, kuid vähendab välisturul antud maa paberraha väärtust.

Õeldust leiame vastuse ka küsimusele, millal tuleb vääring devalveerida või revalveerida. Kullastandardi korral oli kullapunktil oluline tähtsus. Juhul kui kulla väärtus mingil maal langes alumise piirini, siis hakkas kuld sealt välja voolama, sest sama kaaluosa kulla eest sai rohkem osta teisel, kus kulla väärtus oli normaalne või ulatus ülemise ehk importpiirini. Vastupidise olukorra puhul hakkas kulda riiki sisse voolama. Kullastandardi kaotamine ja kulla vabaringlusest kõrvaldamine jättis kullapunkti funktsiooni alles ainult riikidevahelises käibes, kus kuld käibib praegugi kitsendusteta ja on üheks teguriks, mille abil määratakse valuutakursi alumine ja ülemine piir. Nii toimitakse kõigi riikide vääringuga, mis maailmaturul on vabalt vahetatavad.

Oletame nüüd olukorda, et mingi maa vääring on langenud alla alumist lubatud piiri. Sellist vääringut saavad teised riigid odavasti kokku osta. Teise riigi kätte sattunud valuuta peab aga iga riik esimesel nõudmisel kulla vastu vahetama. Vahetus toimub mündi pariteedi alusel ja odavamaks muutunud valuutaga riik saab suurt majanduslikku kahju. Teiselt poolt viitab vääringu langemine kullavarude vähenemisele riigis ning rahal ei ole seal tõenäoliselt vajalikku katet, mistõttu tema partnerriigid võivad keelduda edasistest tehingutest, sest kadunud on tagatis, et vajaduse korral saaks antud valuutat vahetada kulla vastu nominaalväärtuses. Kolmandaks loob see pinna valuutaspekulatsioonile, mis põhjustab aina uusi segadusi. Kui raha kurssi ei õnnestu tõsta teiste vahenditega (näiteks

kullavarude täiendamise), tuleb teha raha odavamaks, vähendada selle kullasisaldust — devalveerida.

Kuidas leida õige devalveerimise protsent? See sõltub mitmest tegurist. Kõigepealt kullavarudest. Kuid mitte ainult. Oma raha devalveerinud maa kaubad muutuvad välisurul odavamaks, teiste vääringute suhtes konkurentsijõulisemaks. Nende läbimüük suureneb ja seega paraneb väliskaubanduse bilanss, mis peatselt mõjutab kullavarude seisu positiivselt. See ongi üks devalvatsiooni eesmärk. Kui raha devalveerinud riigi partnerid näevad, et devalvatsioon tehti liiga suure protsendiga ning neil pole väljavahetusi oma kaupadega konkureerida, siis järgnevad ahelreaktsioonina uued devalveerimised, ning esimesena devalveerinud riik kaotab loodetud eelised. Ei tohi aga unustada, et devalvatsioon toob endaga kaasa ka rohkesti miinuseid, sest importkaubad lähevad ju kallimaks ning seetõttu ei võeta devalvatsiooni ette sugugi kergekäeliselt. Vääringut devalveeriv maa peab leidma sellise alandamise protsendi, mis jätaks tema konkurentidele alles lootused edasiseks võitluseks maailmaturul ning sunniks neid kaaluma, kas nad oma vääringu devalveerimisega rohkem ei kaota kui seda tegemata jättes. See tähendab, et teiste riikide kahjud oleksid uue olukorra säilitamise puhul väiksemad kui oma rahakursi alandamise korral. Miks aga paljud maad ilma mingi näilise põhjuseta kohe järgnevad mõne arenenuma riigi eeskujule, sellest räägime edaspidi rahanduslike tsoonide kirjeldamisel.

Devalvatsiooni vastand — revalvatsioon on kapitalistlikus maailmas märksa harvem esinev sündmus. Suurriikidest on viimasel veerandsajandil seda teinud ainult Saksa Föderatiivne Vabariik (1961. ja 1969. aastal). Et tegemist on devalvatsiooni vastandiga, siis on põhjusedki vastupidised. Arusaadavalt kaotab valuuta revalveeriv riik mitmed oma senistest eelistest ning seetõttu võetakse revalvatsioon ette kas teiste riikide või rahvusvaheliste rahandusorganisatsioonide surve all või siis juhul, kui raha kurssi võib tõsta tõesti valutult, sest sellel ei puudu ka head küljed — importkaubad lähevad ju odavamaks.

SPEKULATSIOON RAHAGA

Valuutakursi kõikumine loob pinnase spekulatsiooniks. Üks omapärane valuutaga spekulatsioonimoodus on valuuta arbitraaž, püüdes lõigata kasumeid kursivahedest. Lihtsaim võtte on tehingud kahe maa valuutaga. Näiteks ostetakse naelte eest New Yorgis dollareid (seal on need odavamad) ja müüakse maha Londoni kursiga.

Missugune on selliste tehingute tagapõhi? Lihtsustatult võiks seda seletada järgmiselt. Oma majandusliku potentsiaali varal õnnestub mõnel riigil tihtipeale ulatusliku ekspordi (või ka lihtsalt valuuta suurtes kogustes turule paiskamise) teel vähendada nõudmist mingi teise maa valuuta järele. Oletame, et me paiskame Londonis turule suurema koguse franki. Nõudmist sellise koguse järele seal ei ole ja frank noteeritakse ametlikust madalama kursiga. Nüüd ostame markade eest kokku kõik odavama kursiga saadaolevad frangid (neid on rohkem, kui meie turule paiskame) ja vahetame need ametliku kursi järgi Pariisis kulaks, dollariteks või teiste maade valuutadeks. Võit on muidugi veelgi suurem, kui vahetuskohas leiame mõne teise odavaks noteeritud valuuta või kui seal meie poolt pakutav valuuta on noteeritud kõrgelt. Arbitraaži keerulisem vorm on mitme riigi valuutaga samaaegne hangeldamine. Näiteks esineb kursi kõikumise tõttu juhuseid, et naelu vahetult dollarite vastu vahetada ei ole nii tulus, kui enne naelade frankideks ja alles nende omakorda dollariteks vahetamise korral.

Huvitaval kombel esineb taoline spekulatsioon maailma rahaturul omapärase stiihilise regulaatorina. Valuutat ostetakse turult, kus selle järele nõudmine on väike ja seetõttu kurss madal. Ostuga tõuseb aga nõudmine ja ühtlasi ka ostetava valuuta kurss. Müüakse seevastu seal, kus nõudmine on suur ja kurss kõrge. Müügiga kasvab pakumine ja müüdava valuuta kurss langeb.

Paljudes maades on kasutusel lisaks ametlikule valuutakursile mitmed lisakursid, nn. vahelduvad ehk libisevad kursid. Ekspordi arendamise huvides võidakse ekspordööri poolt pakutavat välisvaluutat hinnata kõrgemalt ametlikust kursist, impordi tõrjumiseks tasutakse importööri madalama kursiga jne. Laialt levinud on turismikursid, mille põhjal reeglina tehakse turistidele tunduvaid soodus-

tusi raha vahetamisel. Kasutamist leiab ka nn. kõikuv kurss.

Kõikuva kursi olemus seisab selles, et ametliku kursi õigustesse on tõstetud ka mitteametlik, turul stiihiliselt tekkiv kurss. Riik ja muidugi mõista siis ka selle kodanikud ei sõlmi tehinguid mitte ametliku kursi järgi, vaid lähtuvad kursist, mis antud päeval kehtib. Kui tegu on kursi maldamisega, nagu seda tihti väikeriikides juhtub, pole partneril selle vastu midagi, sest soovitav kaup saadakse kätte odavamalt. Hoopis teine lugu on siis, kui mõni suurriik oma positiivset rahanduslikku olukorda kasutades kurssi tõstab. Nii oli lugu Saksa Föderatiivse Vabariigiga enne marga revalveerimist. Lisaks puhtakujulisele spekulatsioonile margaga rakendas Bonn ka kõikuvat kurssi, mida viimastel kuudel enne revalvatsiooni oskuslikult kõrge hoiiti. Oktoobris 1969 tuli marga eest maksta juba 8 protsenti üle ametliku väärtuse. Samal ajal müüdi vajaduse korral (konkurentsi huvides näiteks) kaupu ka ametliku kursi järgi. Muidugi tõi taoline manööverdamine Bonni riigikassasse lisakasumeid, kuid õonestas teiste riikide majandust. Eelkõige olid häiritud Ameerika Ühendriigid, Inglismaa ja Prantsusmaa. Ühendriigid kartsid dollarite kuhjumist Saksa Föderatiivse Vabariigi pankadesse, sest siis ei ole välistatud võimalus, et need dollarid tulevad ühel heal päeval suurtes kogustes vahetada kulla vastu, mille tagavara on niigi Ühendriikides suhteliselt väike. Inglismaa ja Prantsusmaa olid aga hirmul oma valuuta pärast. Pariisis kurdeti näiteks, et spekulatsioon margaga ja kõikuv kurss viivad minema peaaegu kõik välisvaluuta ja kulla, mis oli suudetud koguda pärast frangi devalvatsiooni.

MÄRK VÕI METALL?

Nüüd teame rahast üht-teist ja võiksime esitada küsimuse — on seda pahanduste tekitajat üldse vaja? Kui aga vastata jaatavalt, siis missugust raha läheks tarvis? Seda küsimust esitades pole me sugugi originaalsed, see on peaaegu niisama vana kui raha ise. Rahateooria on majandusliku mõtte üks sõlmküsimusi olnud iidsetest aegadest saadik. Kes on jätnud mingi jälje majandusliku mõtte arengu

ajalukku, see on paratamatult puudutanud ka rahateooriat. Ei sobi siis meilgi spetsiaalsel tutvumisel rahaga sellest teoriast vaikides mööda minna. Muidugi ei huvita meid seni hulgaliselt esitatud teooriate detailid, vaid üldised alused. Pealegi koondame need ühiste joonte järgi rühmadeks, mistõttu ei kulu aegagi kuigi palju.

Kõrvutades rahateooriate tekkeaegu ja vastaval perioodil valitsenud majanduslikku olukorda, võib peatselt tõdeda, et teooriate autorite püüdluseks on olnud väga paljudel juhtudel valitseva klassi või koguni valitseja taotluste õigustamine.

Kodanlikke rahateooriaid võime jagada kahte suurde rühma — nominalistlikud ja metallistlikud (kvantitatiivne rahateooria on nominalistliku teooria modifikatsioon). Kui võtta aluseks teooriate tekke ajalooline järgnevus, siis peaksime kõigepealt tutvuma nominalistlike teooriate põhi-
alustega.

Eespool oli juba juttu, et orjanduslikus ja feodaalühiskonnas tekkis üsna tihti vajadus münte võltsida. Lasti välja küll endises väärtuses, kuid väiksema metallisisaldusega münte. Nii võis ju teha, kuid sellele oli ikkagi vaja «teaduslikku» õigustust. Ja õigustajaid leiti. Esimesteks nominalistideks olid rooma juristid, kes väitsid, et raha on üksnes tinglik märk (nomen — märk), millele valitseja või riik võib anda suvalisi väärtusi ning järelikult pole raha metallisisaldusel mingit tähtsust ega olulist kaalu. Paberraha käibeletulekuga leidis nominalism uusi toetajaid ja põhjendajaid. Sai ju sellest ajast peale veelgi hõlpsamini raha väärtusetuks muuta — pruukis ainult ilma tagatiseta paberraha hulka suurendada, välja lasta fidutsiaarset paberraha või hoopis katteta raha. Käesoleva sajandi nominalistidele on iseloomulik, et ühisele põhiolemusele vaatamata on neil küllaltki olulisi erijooni, sõltuvalt ajaloolistest tingimustest ja riigi vajadustest. Sajandi algul hakkas Saksamaa valmistuma sõjaks. Suuresti kasvasid riigi vajadused kulla järele ja üheks teeks seda saada oli võimalikult palju kulda käibelt kõrvaldada. Kuid võimalike lahkarvamuste ennetamiseks oli seda sammu vaja eelnevalt teoreetiliselt põhjendada. Teooria ei lasknud end kaua oodata. Sajandi alguse väljapaistvamaks nominalistiks kujunes saksa majandusteadlane Knapp, kelle peateos «Riiklik rahateooria» ilmus 1905. aastal. Knapi järgi on raha ainult õigusliku akti produkt, riigi loomingu tule-

mus. Knapp ei saanud eitada, et kunagi eksisteerisid rahana mitmed kaubad ja ka kuld ning hõbe. Tema väidete kohaselt ei olnud need aga veel rahad. Raha tekkivat alles siis, kui väärtusühik vabastatakse metallisaldusest. Viimane saab võimalikuks aga ainult riigi vahetul sekkumisel rahakäibesse. Õigeks rahaks peab Knapp paberraha, millele riik on andnud mingi talle vajaliku suvalise väärtuse, mis ei sõltuvat sugugi metallist. Nende väidete õigustamiseks toob ta sellise näite. Te lähete teatrisse ja annate ära oma üleriided, saades vastu žetooni — riietehoiunumbri. Riietehoiunumber n.-ö. esindab üleriideid, on nende märk, kuid ometi ei ole žetoonil nendega mitte midagi ühist. Nii ei olevat ka paberrahal mitte midagi ühist kaupadega, mida see esindab. Kahtlemata sobis Knapi teooria suurepäraselt Saksamaa tolleaegsetele militaristlikele ringkondadele. Nominalism oli ka hitlerliku Saksamaa rahanduspoliitika aluseks.

Kuid Inglismaagi on kasvatanud nimekaid nominaliste. Kaasaegsete kodanlike majandusteadlaste hulgas seisab erilisel kohal Keynes, kelle rahateooria tugineb nominalismile. Kullastandardit nimetas Keynes barbaarsuse igan-diks, ideaalne raha olevat metalli vastu mittevahetatav valuuta. Keynesi teooria otseseks järelduseks on inflatsiooni õigustamine (kuigi ainult teatavais piires) ja raha odavdamine. Nii seda kui teist oli Inglismaal hädasti vaja kahe maailmasõja vahelisel perioodil «valuutasõjas» Ühendriikidega.

Kuigi nominalism on kodanlikes rahateooriates valitsevaks suunaks, leiab ka metallistlik rahateooria edasiarendajaid ja pooldajaid. Metallistlik rahateooria tekkis mõnevõrra hiljem kui nominalism. Viimase esimesteks ägedateks vastasteks olid keskaja kaupmehed, keda suuresti pahasid rohked rahavõltsimised, eriti kroonitud peade sellesuunaline tegevus. Mõistagi häirisid need tugevasti oma arenguks kindlat valuutat vajava kaubanduse arengut. Metallismi pooldajad samastavad raha väärismetallidega ja omistavad raha funktsioone ainult asjadele — kullale ja hõbedale. Loomulikult sobis see teooria hästi merkantilistidele, kelle väidete järgi rahvuse rikkus sõltuvat raha (s. t. kulla ja hõbeda) hulgast ja kuld ning hõbe olevatki oma loomult raha. Paberraha kasutuselevõtmine ja selle hoogne pidurdamatu levik, samuti hilisem kullastandardi kaotamine vähendasid tunduvalt metallistliku teooria pool-

dajate arvu. Ei olnud ju selle teooria järgi kuidagi võimalik seletada pangatähtede ja paberraha võidukäiku. Kuid 1948. aastal avaldati Ühendriikide Rahvusliku Komitee majandusteadlaste (42 professorit) ja suurmagnaatide kiri, kus soovitatakse kullastandardi taastamist. Nii-sugusel kaasaja majandusteadlastele ebareaalsena tunduv avaldusel oli kindel eesmärk. Avalduse koostajad lähtusid sellest, et tolleks ajaks oli enamik kapitalistliku maailma kullast voolanud Ühendriikide seifidesse ning kullal lihtsalt kasutult seista lasta oleks olnud mõttetu. Tekkinud olukorda tuli maksimaalse kasuga realiseerida. Kui Ühendriigid oleksid oma võimsat majanduslikku potentsiaali kasutades kuulutanud välja üldise kullastandardi, oleksid teised kapitalistlikud riigid oma väikeste kullatagavaradega sattunud neist absoluutsesse rahanduslikku sõltuvusse. Moment oli tõepoolest soodus ja ahvatlev, kuid perspektiiv ei lubanud seda ellu viia. Juba siis oli ette näha kulla ära-vool (rohked kapitalimahutused välismaale jne.) ning paberraha (ka dollarite) inflatsiooniline emissioon. Nii oleks kullastandardi kehtestamine üsna kiiresti võinud ohtu seada dollari autoriteedi ja loomulikult sooviti seda kõige vähem.

Nominalistlikule rahateooriale suhteliselt lähedane on kvantitatiivne rahateooria. Nimetatud teooria järgi on raha väärtus pöördvõrdelises sõltuvuses raha hulgaga. Siit järeldub, et rahal endal ei olegi sisemist (substandilist) väärtust ja väärtuse omandab see alles ringluses. Väärtuse suurus sõltuvat seejuures käibel oleva raha hulgast — mida rohkem on raha ringluses, seda väärtusetum see on. Järelikult ei vaja raha mingit katet väärismetallide ega kauba näol ja rahanduse stabiliseerimiseks piisab riigi poolt rakendatavatest administratiivsetest abinõudest.

Milline siis neist teooriaist on õige, sest loogika seaduste järgi kõik kolm õiged olla ei saa. Igaühes neist kolmest leidub midagi tõe lähedast, kuid päris õige pole neist ükski. Teatud tingimustes muutub raha väärtus tõepoolest pöördvõrdeliselt selle hulgaga (kvantitatiivne teooria), kuid põhjus ei peitu mitte raha hulgas, vaid tagatistes, metallkoguses, mida väljastav paberraha esindab. Paberraha on tõepoolest ainult raha esindaja, rahamärk (nominalistlik teooria), kuid see ei ole mingi tingmärk, vaid esindab kindlat kaupa — kulda, mis ajaloolise arengu tulemusena on kujunenud rahaks.

MIS ON SIIS RAHA?

Raha on eelkõige kaup, eriline kaup, mis aegade jooksul kaubatootmise ja vahetuse protsessis on eraldunud teistest kaupadest ning muutunud üldiseks ekvivalendiks kõikidele kaupadele. Kuigi raha eraldus teistest kaupadest, säilitas ta kõik kauba tunnused. Nagu kõigil teistel kaupadel on rahalgi väärtus ja vahetusväärtus. Ainult seetõttu, et rahal endal on väärtus, saab ta olla üldiseks ekvivalendiks teistele kaupadele. Raha on väärtuse üldiseks kehastuseks, raha tarbimisväärtuses väljendub kõigi teiste kaupade väärtus. Me ei saa vahetada tavalist kaupa tavalise kauba vastu otseselt, kuid ekvivalendiks olevat raha saab vahetada mistahes kauba vastu. Raha väljendab kaubatootjatevahelisi suhteid, seepärast on loomulik, et raha olemus muutub koos tootmisviisi muutumisega. Olemuselt erinev on raha näiteks kapitalistliku ja sotsialistliku tootmisviisi tingimustes.

Majanduses täidab raha oma osa talle omaste funktsioonide kaudu, mida on viis.

Raha kui väärtuse mõõt. Raha abil mõõdetakse kõikide kaupade väärtust. Kõik kaubad on võrreldavad kui ühiskondliku töö saadused. Ka kuld pole mingiks erandiks. Raha ei mõõda kaupade väärtust otseselt, tööaja abil, vaid kaudselt, väärtuse abil. Seega saab raha väärtuse mõõdu funktsiooni täita ainult mõtteliselt ettekujutatava rahana, ideaalse rahana, kuid sealjuures väljendatakse igal juhul raha ja kauba vahel realselt eksisteerivaid vahetusi. Kui me tasume mingi kauba hinna (hind — väärtuse rahaline väljendus) rahaga, siis sisuliselt me vahetame ühe kauba (raha) tootmiseks kulutatud tööaja samasuure tööaja vastu, mis kulus meie poolt ostetava kauba tootmiseks.

Raha kui ringlusvahend. Raha ilmunisega asendus kauba vahetamine kauba vastu kauba vahetamisega raha vastu. Tekkis ringlus ja raha muutus selles vahendajaks, omandades nii ringlusvahendi funktsiooni. Seda funktsiooni täites on raha liikumises — teenindanud mingi kauba realiseerimist, on raha valmis teenindama juba järgmist operatsiooni. Kuna ringlusvahendi funktsioonis on raha pidevas liikumises, saab seda ostu-müügi tehingutes asendada tema esindajaga — paberrahaga.

Raha kui aardekogumise vahend. Igale

ostuaktile ei pruugi alati järgneda müügiakti või vastupidi. Vaheaeg ringlusprotsessis toob endaga paratamatult kaasa seisaku ka raharingluses. Millist kaupa sellistel juhtudel säilitada? Muidugi raha kui ainsat kaupa, mida vajaduse korral võib vahetada ükskõik millise kauba vastu. Raha (õigemini rahaks oleva kauba) kogumine muutub teatud määral omaette eesmärgiks, sest see on rikkuse omamine kõige üldisemal kujul. Raha kui aare on samaaegselt ka rahakäibe reserv, sest teatud tingimuste tekkimisel on seda kasulikum käibesse paisata kui aardena hoida.

Raha kui maksevahend. Kui te ostate kaupa järelmaksuga, siis algul esineb raha väärtuse mõõduna, hiljem, osamaksude tasumisel, esineb raha aga maksevahendina. Analoogiline olukord tekib laenude ja rendi korral, lepingujärgsete vahekordade likvideerimisel jne. Raha kui maksevahendi funktsioon tingib rea hõlbustavate vahendite (vekslite, tšekkide, pangatähtede) kasutuselevõttu, teeb võimalikuks võlakohustuste tasaarveldused ja aitab seega kokku hoida sularaha.

Maailmaraha. Maailmaturul ja rahvusvahelises maksekäibes esineb raha oma esialgsel kujul täisväärtusliku rahakaubana, väärismetalli kangidena. Praegu on maailmarahaks kuld. Kaubanduse ja krediidisuhete arengu tulemusena on ka üksikud rahvuslikud valuutad omandanud selle eelise, et kõige erinevamate maade vahel tehakse arveldusi mitte kullas, vaid mingi maa rahvuslikus valuutas. Et maailmaraha funktsioonile vastab kulla enda funktsioneerimine, siis võib maailmarahana esineda ainult selle riigi valuuta, kes mistahes ajamomendil on suuteline tasuma kõik oma kohustused teiste riikide vastu kullaga ehk teiste sõnadega — selle riigi valuuta peab olema vabalt vahetatav kulla vastu.

Sotsialistlikus ühiskonnas väljendab raha sotsialistlike tootmissuhteid ja seetõttu on muutunud ka tema funktsioonid. Funktsioonide nimetused on samad mis kapitalistlikus formatsioonis (välja arvatud üks erand), kuid neil on sisulisi erinevusi. Vaatleksime lühidalt raha funktsioone sotsialistlikus majanduses.

Väärtuse mõõt. Kuld on ka sotsialismi tingimustes üldiseks ekvivalendiks ja rahal säilib ajalooliselt kujunenud seos kullaga. Raha kui väärtuse mõõtu kasutatakse sotsialismi tingimustes ettevõtete majandusliku tegevuse

arvestamiseks, kaupade hinna kalkuleerimiseks, kontrolli teostamiseks töö määra ja tarbimise määra üle.

R i n g l u s v a h e n d. Plaanipäraselt organiseeritud ringlemisprotsessi kaudu kontrollib sotsialistlik riik raha abil plaanide täitmise käiku ja teeb neis objektiivselt eksisteerivatele majandusseadustele tuginedes vajalikke muudatusi. Kapitalismi tingimustes peitub raha ringlemisvahendi funktsioonis majanduskriiside tekkimise võimalus, sest ostu ja müügi akt ei lange reeglina kokku ei ajas ega ruumis. Sotsialismi tingimustes seda ohtu ei ole. Toetudes sotsialismi põhilisele majandusseadusele, rahvamajandusele, rahvamajanduse plaanipärase ja proportsionaalse arenemise seadusele, teenib raha ringlusvahendi funktsioonis kaubakäibe kaudu rahva vajaduste rahuldamise huve.

M a k s e v a h e n d. Maksevahendina esineb raha palga maksmisel, ettevõtete ja üksikisikute laenude ja maksude tasumisel, ettevõtetevahelistes arveldustes. Maksevahendi funktsioon leiab rakendamist ka sotsialistlike ettevõtete praktilises tegevuses ja nendevahelistes suhetes.

S o t s i a l i s t l i k u a k u m u l a t s i o o n i j a s ä ä s t m i s e v a h e n d. Rahamajanduse korral peab osa reserve ja akumulatsioonifonde esinema raha kujul. Ettevõtted hoiavad oma vabu vahendeid (reserve) pankades. Töötajad säästavad osa sissetulekust hinnalisemate tarbeesemete ostmiseks või lükkavad saadud raha kasutamise teatud ajaks edasi.

M a a i l m a r a h a. Ka sotsialismi tingimustes esineb maailmarahana kuld, mis on rahvusvaheliste arvelduste ja krediidioperatsioonide tegemise vahendiks kogu maailmas. Sotsialistlike maade vahelistes arveldustes võidakse põhimõtteliselt kasutada ükskõik millise sotsialistliku riigi valuutat, sest need on kõik võrdõiguslikud. Et sotsialismileeris on NSV Liit kõige suuremaks kaubanduspartneriks, siis mündi arvelduste lihtsustamise huvides 1. jaanuarist 1964 üle rublale. Bulgaaria, Ungari, Saksa DV, Mongoolia, Poola, Rumeenia, Tšehhoslovakkia ja NSV Liit sõlmivad sellest ajast saadik kahe- ja mitmepoolseid kokkuleppeid Majandusliku Koostöö Rahvusvahelise Panga kaudu rublades. Kahepoolne kliiring¹ rubla alusel on kasutusel NSV

¹ Kliiring — vastastikuste rahaliste nõudmiste ja kohustuste tasarvestuse teel toimuva sularahata arvelduse süsteem.

Liidu majanduslikes suhetes Hiina RV, Korea RDV ja Soomega. Teiste riikidega suhtleb NSV Liit vahetult välisvaluutaga või kliiringu alusel.

KULD, SÕDA, KRIIS

Esimese maailmasõjani valitses maailmas kullastandard. Kulda võis vabalt müntida ja kuldrahad olid ringluses. Paberraha, mis käibis kõrvuti kuldrahaga, vahetati kullakangiks või kuldmüntideks esimesel nõudmisel. Emissioonipankadel olid vajalikud kullavarud, kulda veeti vabalt riigist riiki. Riikidevahelised rahanduslikud suhted lahendati mündipariteedi ja kullapunktide alusel. Üksikud rahanduslikud raskused lahendati diskontopoliitika abil — s. t. tõsteti antava krediidi protsenti. See vähendas küll kapitalisti tööstuslikku aktiivsust ja suurendas tööpuudust, kuid tõi sisse väliskapitale, mida meelitasid kõrged protsendid. Tööpuuduse tõttu langes elanikkonna ostujõud ning seetõttu vähenes import, mis omakorda vähendas valuutakulusid ning aitas leevendada kulla defitsiiti. Senine passiivne maksebilans muutus aktiivseks, suurenes kulla juurdevool maale ja taastusid vajalikud kullavarud emissioonipangas.

Kohe Esimese maailmasõja avapäevadel lõpetasid nii sõjast osavõtvad Saksamaa, Inglismaa, Prantsusmaa, Venemaa kui ka neutraalsed maad (Rootsi) paberraha vahetuse kulla vastu, kulla eksport keelati, seati sisse range kontroll välisarvelduste üle. Tohutute sõjakulude katteks lasti välja suurel hulgal paberraha, fidutsiaarne emissioon võttis (eriti Saksamaal ja Venemaal) inflatsioonilise ulatuse.

Pärast sõda ei olnud kohe võimalik minna tagasi kullastandardile. Esiteks olid emissioonipangad tühjaks ammutatud ja kui neis leiduski veel mõningal määral kulda, tuli seda kasutada välisvõlgade kustutamiseks. Pealegi oli karta, et kullastandardi kehtestamisel tekib kulla järele tohutu nõudmine, sest elanikkonnal polnud usku käibel olevasse rahasse.

Rahanduskriis võttis tohutu ulatuse, väljus üksikute riikide huviorbiidist, ja selle mõningasekski korraldamiseks oli vaja riikidevahelist kokkulepet. Rahvusvahelisel kon-

Arvelduste Pank. Organiseerijate arvates pidi see pank muude ülesannete kõrval soodustama emissioonipankade omavahelist lähendamist. Sidemete tihendamise eesmärgiks oli kõigile kerkivatele finantsprobleemidele sobiva lahenduse leidmine. 1933. aastal kutsuti kokku Rahvasteliidu peaassamblee otsuse kohaselt rahvusvaheline majanduskonverents, et otsida praktilisi lahendusi, mis võimaldaksid kõrvaldada võimalikult lühikese aja jooksul rahvusvahelist kaubandust takistavad tõkked ja aitaksid luua püsiva valuuta. Riikide omavahelised vastuolud olid selleks ajaks muutunud juba lahendamatuiks ning praktilist kasu ei toonud kumbki nimetatud üritus. Teine maailmasõda süvendas veelgi riikide rahanduslikke raskusi. Krooniline eelarvete defitsiit, riigivõla pidev kasv, sõdinud maade inflatsiooniline emissioon, kullavarude ebavõrdne jaotumine — kõik need ja mitmed teisedki põhjused tegid võimatuks rahvusvaheliste rahanduslike suhete reguleerimise seni rakendatud vahenditega.

Juba sõja ajal asuti esitama ja juurdlema plaane sõjajärgseks perioodiks. 1943. aastal avaldasid ameeriklased nn. «White'i plaani» Rahvusvahelise Stabiliseerimise Fondi moodustamise kohta. Inglased vastasid sellele «Keynes'i plaaniga» asutada Rahvusvaheline Kliiringuliit. Juulis 1944 toimus Bretton-Woodsis 44 riigi konverents, kus kirjutati alla kompromissettepanekule Rahvusvahelise Valuutafondi moodustamise kohta. Ühtlasi kirjutati alla ka kokkuleppele asutada Rahvusvaheline Arengu ja Rekonstruktsiooni Pank. Need kaks ühendust on mänginud sõjajärgsel perioodil olulist rolli kapitalistlike maade majanduses ja rahanduses. Kuid isegi nende miljardesse ulatuvad põhifondid ei suutnud küsimusi lõplikult lahendada. Loodi uusi rahanduslikke liite. 1950. aastal asutati Euroopa Makseliit, mis hiljem nimetati ümber Euroopa Valuutakokkuleppeks. Noorte arenevate riikide kontrollimiseks asutati 1957. aastal Rahvusvaheline Rahanduskorporatsioon ja 1960. aastal Rahvusvaheline Arengu Assotsiatsioon. Neile lisanduvad Ameerika Riikide Arengu Pank (1960), Aafrika Arengu Pank (1964) ja Aasia Arengu Pank (1966). Kõigi nende pankade ja liitude töömeetodid ning põhimõtted on paljus sarnased.

RAHVUSVAHELINE VALUUTAFOND

Kaasaegse kapitalistlike riikide rahandussüsteemi aluseks on Fondi reeglid: Ühendriikide dollar käibib kõrvuti kullaga reservvaluuta funktsioonis; kindlate valuutakurside määramine ja nendest range kinnipidamine; kulla hind jääb muutumatuks; tuleb organiseerida võimalikult mitmepoolseid arveldusi.

Fondi põhikapitaliks määrati asutamisel 8 miljardit dollarit. Üksikute riikide kvootide määramisel otsustati rakendada keerukat aritmeetikat: 2 protsenti riigi rahvatulust 1940. aastal x 5 protsenti kullavarudest 1943. aastal x 10 protsenti impordi keskmisest maksumusest aastail 1934—1938 x 10 protsenti maksimaalse ekspordi suurusest. Saadud korrutisele tuli lisada ekspordi ja rahvatulu keskmine protsentsuhe aastatel 1934—1938.

Valemit ei õnnestunud aga rakendada, sest paljudel maadel lihtsalt puudusid nõutavad andmed. Ameerika Ühendriikide kvoot määrati nende oma valitsuse poolt kindlaks 2,75 miljardi dollari suuruses ja vaidlemisele ei kuulunud. Teiste riikide osamaksud nähti ette Fondi organiseerijate ja vastava riigi kokkuleppena. Kõige rohkem vaidlusi tekitas Inglismaa kvoodi suurus. Inglased tahtsid oma osa võimalikult suurena näha, Ühendriigid seevastu soovisid Ladina-Ameerika osatähtsuse tõstmist, et Inglismaa ja temast sõltuvate maade kvoot ei ületaks dollari-bloki panust. Lõpuks lepidi Inglismaaga kokku 1,3 miljardi dollari suurusele summale. Prantsusmaal lubati Fondi paigutada ainult 450 miljonit dollarit. Nii pääsesid Fondis valitsema Ühendriigid ja Inglismaa. Asi on nimelt selles, et otsuste hääletamisel on igal maal 250 häält pluss 1 hääl tema kvoodi iga 100 000 dollari pealt. Kreditoritele (laenuandjatele) tehti lisasoodustus. Nimelt saab iga maa, kelle valuutat on hääletamise päevaks Fondist välja võetud vähemalt 400 000 dollari eest, ühe lisahääle, mis võetakse ära maalt, kes seda valuutat on hankinud. Mõistagi leiavad peamist tarbimist Ühendriikide dollarid ja Inglise naelad kui reservvaluuta. Esialgu küündis Ühendriikide ja Inglismaa häälte kogusumma kuni 45 protsendini ja praktiliselt ei läinudki ükski otsus läbi nende toetuseta. Põhikapitali suurendamine (1959. aastal kuni 15 ja 1963. aastal 21 miljardi dollarini) ning uute riikide astumine Fondi muutsid kahe suurriigi osatähtsust. 1966. aastal oli

nende häälte kogusumma 33 protsenti. Et juurde tulid väikesed maad, siis jäi olukord põhiliselt endiseks. Pealegi on «suurel kümnel» (Belgia, Inglismaa, Holland, Itaalia, Kanada, Ameerika Ühendriigid, Saksa FV, Prantsusmaa, Rootsi ja Jaapan) 57 protsenti häältest ja Ühendriikidel lisaks sellele «veto» õigus. Näiteks kvootides võib muudatusi teha ainult 80 protsendi «poolt» häältega, Ühendriikidel on aga (1966. a.) 22,3 protsenti häältest (1947. a. — 31,5%) ja seega õigus «vetole».

Fondi juhivad Juhtijate Nõukogu, Direktoraat ja tegev-direktorid. Juhtijate Nõukogus on esindatud kõik Fondi kuuluvad maad, kuid varem kirjeldatud hääletussüsteemi tõttu ei ole enamikul neist määravat tähtsust. Direktoraadi moodustavad 20 direktorit. Neist 5 määratakse suurema kvoodiga maade poolt (Ühendriigid, Inglismaa, Prantsusmaa, SFV ja India), 3 valivad Ladina-Ameerika maad ja ülejäänud 12 kõik teised liikmed. Direktoraadi otsuste kinnitamisel kasutab direktor lisaks oma maa häältele ka nende maade häáli, kes teda valisid. Ühendriikide poolt kinnitatud direktoril on näiteks 51 850 häält, seega rohkem häáli kui 54 Aafrika ja Aasia maal kokku. Tegev-direktoril hääleõigust reeglina ei ole. Kui Direktoraadi direktorite hääled jagunevad pooleks, siis otsustab tegev-direktori ainus hääl.

FOND, DOLLAR, KULLA HIND JA KULLATURG

Dollar käibib kullaga paralleelselt vabalt konverteeritava (vahetatava) valuutana. See oli Fondi asutajate üks eesmärke. Tähendab, dollari omanikel pole mingit vajadust tunda muret kullatagavarade pärast, sest dollar võetakse kõikjal vastu kulla võrdõigusliku määrgina. Kuid selleks peab dollar olema absoluutselt usaldatav ja kulla hind ei tohi muutuda — ikka ja kõikjal peab see olema 35 dollarit unts. Kui kuld läheks kallimaks, siis kaotaksid riigid, kes on kulla asemel dollareid kogunud. Seepärast hakataksegi iga kahtluse korral dollareid kullaks vahetama. Lõpuks jõuavad dollarid Ühendriikidesse tagasi ja valitsusel tuleb need kulla vastu vahetada. Kulda oli

Ühendriikidel 1957. aastal 22 857 miljoni dollari eest, 1966. aastaks kahanes see summa 13 235 miljoni dollarini. Käibel oli aga dollareid (1966. a.) 39 miljardit. Kõike seda ei ole föderaalpangad kohustatud ümber vahetama, sest eraisikute käes olevaid dollareid ümber ei vahetata (ei kehti kullastandard). Kuid ka teiste riikide emissioonipankade valduses olevad dollarivarud, 12,5 miljardit, mis tuleb vahetada esimesel nõudmisel, on peaaegu võrdsed Ühendriikide praeguse kullatagavaraga. Järeldub vajadus säilitada kulla hind muutumatuna ja dollar reservvaluutana, vastasel korral kaoks Ameerika majanduse võimsaim abimees ning hegemoon langeks tavaliste riikide tasemele.

Fondi ülesanne on rohkem kui raske, sest kulla turuhind on ammu ületanud määratud piiri. Esimestel Teisele maailmasõjale järgnenud aastail müüdi kullakange 40—50 protsenti kõrgema hinnaga. Fond kasutas oma mõjujõudu ja liikmesriikidel keelati sellised spekulatiivsed operatsioonid. Järgalt lükati tagasi ka kõigi kulda tootvate maade taotlused kulla hinna tõstmiseks. Kuid taolist jäika poliitikat ei suudetud pikemat aega jätkata. Spekulatsioon kullaga võttis järjest suurema ulatuse. Kullatootjail oli kasulikum leida ostja vabalt turult kui müüa toodetu tunduvalt odavamalt hinnaga riigile. Kulla hinda «mustal turul» tõstis veel see, et ebaseaduslikud tehingud olid seotud riskiga ja ebaõnnestumise korral tuli kullaga hangeldajail tasuda soliidseid trahve. Väljapääsu otsingul lubas Fond Lõuna-Aafrika Vabariigil kui peamisel kullatootjal müüa nn. mittemündikulda turuhindadega tööstuse, käsitöö ja kunsti tarbeks. Vabaturul kulla müügi legaliseerimisega saadi loodetule hoopis vastupidine efekt. Järjest suuremad kullakogused läksid «tööstusele», järjest vähem täienesid riigikassad. Tulemuseks oli, et 1951. aastal lubas Fond osta-müüa turuhindadega kulda ka emissioonipankadel. Seega läks turule ka nn. mündikuld. Tollest ajast kehtib kindel kulla hind (35 dollarit) ainult tehingute puhul Ühendriikide riigikassaga. Londonis maksis unts kulda 1952. aastal (aasta keskmisena) 39,28 dollarit, 1957. aastal 34,96 dollarit, 1966 — 35,1, Pariisis 1966. aastal — 35,4 ja Zürichis 35,34 dollarit. Üksikutel «kullapalaviku» päevadel oli hind veelgi kõrgem. 1960. aastal liikusid visad kuuldused dollari devalveerimisest ja Londonis maksti untsi kulla eest 41 dollarit. Ameeriklastel tuli loovutada 900 miljoni dollari eest kulda ja paisata see Inglise Panga

kaudu soovijaile. Sellega taheti näidata, et kullast puudust ei tule ja seepärast pole mõtet seda kõrge hinnaga osta ja 1961. aasta veebruaris «palavik» rauges. Kulla hind ja dollar olid sedapuhku päästetud.

Et taolised olukorrad ei korduks, otsustati Ühendriikide initsiatiivil luua Euroopa riikidest vastasrinne. 1961. aastal asutasidki Ühendriigid, Itaalia, Inglismaa, Belgia, Prantsusmaa, Holland, Saksa FV ja Šveits nn. kullapuuli, mille peamiseks ülesandeks jäi reguleerida kulla hinda maailma suurimal kullaturul Londonis. Juhul kui kulla hind tõuseb, müüb puul seda hinnaga, mis on lähedane ametlikule, kui kulla pakkumine kasvab ja hind langeb, siis puul ostab metalli tagasi. Rahulikel aastatel suutis puul oma 270-miljonilise põhikapitaliga olukorra normaalse hoida, üle jõu käis aga nõudmise rahuldamine pärast naelsterlingi teistkordset devalveerimist.

Tavaliselt müüakse Londonis 2—5 tonni kulda päevas. 22.—24. novembril 1967 müüdi päevas aga üle 200 tonni (Londonis saavad kulda osta ainult välismaalased). Pärast seda kui kullapuuli liikmesriigid olid deklareerinud oma otsustavust säilitada kulla ametlik hind ja et dollar ei kuulu devalveerimisele, ostutuhin mõnevõrra langes, jäädes kuni aasta lõpuni 10—12 tonni piirsesse.

London pole muidugi ainuke kullaturg. Suurim müntide ostja-müüja on Zürich. Kullaturud asuvad veel Genfis, Pariisis, Hamburgis, Beirutis, Damaskuses, Dakaris, Mehhikos, Torontos jne. Kokku on 35 suuremat ametlikku turgu. London pole neist siiski mitte ainult suurim, vaid suudab ainsa kullaturuna turule paisata ka «värsket» kulda. Sellega varustab Londonit LAV, kus toodetakse tänapäeval enamik kapitalistlike riikide kullast. 1966. aastal andis LAV 74 protsenti nende kullatoodangust. Kullaturgudel müüakse tavaliselt kullakange ja münte. Kangi raskus on reeglina 12,4 või 1 kg. Kulla hind on turgudel väga erinev, sõltudes eelkõige pakkumisest-nõudmisest, aga ka transpordikuludest, kulla välisest kujust, riski astmest ja riigi sekkumisest kullaturu operatsioonidesse. 1946. aastal maksis näiteks kuld erinevatel turgudel 36—116 dollarit unts, 1965. aastal 35,1—61,3 dollarit. Eriti kallid on kuld Aasia turgudel, sest sinna saabub metall põhiliselt salakaubana. Kui palju kulda on eraisikute käes? Arvatakse, et 1968. aastal oli neil seda ligi 23 000 tonni (26 miljardit dollarit) ja iga-aastaseks kasvuks eeldatakse

960 tonni. Suurimad kullaomanikud elavad Prantsusmaal ja Indias. Ühendriikide kodanikel ei tohi aga kodus olla üle 5 untsi kulda. Kulda töötlevail tööstusettevõtetal ei tohi kullavaru ületada 25 untsi.

Kulla ametlik hind ei ole mõjutanud mitte ainult riikide majandust, vaid ka kulla enda tootmist. Madala hinna tõttu suudetakse seda toota ainult rikkastest maardlatest. Kõik suuremad kullatootjad, välja arvatud LAV, kus neegertööjõud on äärmiselt odav, on pidevalt vähendanud selle väärtusliku metalli väljakaevamist. Kanada tootis 1940. aastal 165,7 tonni, 1966. aastal ainult 104,0 tonni. Ühendriikidel olid vastavad arvud 151,3 ja 53,5. LAV-i toodang aga kasvas sama ajavahemiku vältel 436,9 tonnilt 992 tonnini. Kuigi kullatoodang kasvab iga aastaga, jääb juurdekasv tublisti maha vajadusest. Viimase 25 aasta jooksul on väliskaubanduse maht riikide vahel kasvanud 3 korda, kullatoodang aga ainult 17 protsenti. Öeldus peitubki üks maailma rahanduskriisi, kullaressursside vähesuse ja sellest tulenevalt paberraha liigse väljalaske põhjustest.

Ponnistused kulla hinda endisel tasemel säilitada põhjustavad mitmesuguseid kurioosseid lugusid, millel võivad olla kaugeleulatuvad tagajärjed. Võtame ühe neist. Kuigi kulda on vähe, ei ole peamisel kullahoidjal LAV-il seda kuhugi panna. Eespool nägime, et kullatootjatel õnnestus välja võidelda õigus kulda turustada ka vabal turul. Nad võivad talitada suvaliselt — müüa emissioonipankadele 35 dollarit unts või katsuda realiseerida see vabaturul kallima hinnaga. Kuid siis arvutati Fondis välja, et kasulik on oma kuld seifidesse jätta, kogu uus toodetav kuld müüda aga vabaturul. Juhul kui LAV ja teised kulda tootvad maad kogu uue kulla (seda on umbes 1300 tonni aastas) vabaturule paiskavad, on garanteeritud kehtiva hinna säilimine. Sellest lähtudes saadi Ühendriikide eestvõttel suuremate kapitalistlike riikidega kokkuleppele (teistele Fondi kuuluvatele maadele oli see käsuks), mitte osta ega müüa mündikulda, riikidevahelised arveldused teha olemasolevate kullatagavarade baasil. Uus taktika ei meeldi eelkõige LAV-ile. Varem võis ta talitada nii kuidas parajasti oli soodsam, kuid nüüd tuleks tal end täielikult allutada turustiihiale. Normaalses olukorras, kus näiteks suurimal kullaturul Londonis müüakse maksimaalselt 5 tonni kulda päevas, viib iga vähegi suurema kullapartii

turule paiskamine hinna alla ja tõenäoliselt koguni alla 35 dollari unts. LAV eelistab endise olukorra säilimist ja ei ole 1968. aasta märtsist 1969. aasta detsembrini üldse kulda müünud. Kumb võidab, kas Fond või LAV? Arvata võis, et Fond. Seda igal juhul siis, kui suudetakse säilitada 1969. aasta lõpuks saavutatud suhteline stabilisatsioon. Ka väiksemad «kullapalavikud» börsidel ei aita LAV-i, sest kullavarud olid tal 1969. aasta lõpuks vähemalt 1500 tonni. Et seda kogust turule paisates saada untsist vähemalt 35 dollarit, läheks vaja rahanduslikku vapustust, mis sunniks dollarit devalveerima. Käibel olevate dollarite hulk on sedavõrd suur, et nendega osta 1500 tonni kulda ei ole mingisugune küsimus. LAV-i aitaks ka kindlasti kulla hinna tõstmise kuulduste reaalsuseks muutumine.

Kulla hinda ja dollarit reservvaluutana on Fondil suurte raskustega õnnestunud kuidagi säilitada. Naelsterlingit, mis samuti käibib veel reservvaluutana, ei õnnestunud aga päästa ja vaatamata pingutustele tuli inglastel oma kunagi nii võimas nael pärast Teist maailmasõda kaks korda devalveerida. Seetõttu on usaldus naela vastu kadunud ja ainult naelsterlingitsooni kuuluvad maad on kohustatud seda endiselt tunnistama maailmarahana.

RAHAKURSSI HOIDA ON RASKE

Kuidas on Fond suutnud täita oma teist ülesannet — säilitada liikmesriikides mündi pariteet, s. t. riikide raha kindel kullasisaldus ning jääv suhe üksteisesse ja kaotada igasugused valuutakitsendused (vahelduvad kursid jne.)? Kahe maailmasõja vahelisel perioodil püüdsid arenenumad tööstusmaad igasuguste valuutakursi manipulatsioonidega tagada turgu oma kaupadele ja suruda kõrvale kõigi teiste maade tooted. Enam levinud võtteks oli oma maa valuutakursi kunstlik madaldamine teiste maade valuutade suhtes. See võimaldas eksportööridel müüa välisurgudel kaupu odavamalt kui siseturul, saadud kahju hüvitus välisvaluuta vahetamisel oma maa valuutasse. Oletame, et kahe riigi rahade suhe on 1:1 ja mingi ese maksab 1 ühik. Seda teises riigis müües saab eksportöör ühe teise riigi rahaühiku. Kui nüüd kurssi mitteametlikult alandada 50 protsenti, siis oleks tegelik suhe 1:2. Järelikult tuleb teise riigi ühe raha-

ühiku saamiseks eksportööril müüa kaks eset ja kulutada selleks kaks oma maa rahaühikut. Pärast kauba müümist vahetab ta aga teise riigi rahaühiku kahe oma maa rahaühiku vastu ja eksportöör pole midagi kaotanud, riik suudab aga oma kaupadega edukalt konkureerida.

Fond seadis endale ülesandeks määrata kindel kurss iga liikmesriigi rahale. Tuli kärpida riigivalitsuste suveräänseid õigusi ja seda ka tehti. Fondi liikmesriigid kohustusid määrama kindlaks oma maa raha pariteedi kullas või dollarites, ilma Fondi nõusolekuta mitte muutma pariteeti rohkem kui 10 protsenti, tegema määratud pariteedi alusel kõik operatsioonid nii kullaga kui mistahes valuutaga, kusjuures kõikumine oli lubatud ainult 1 protsendi piires (kullapunkt), tegema Fondiga koostööd valuuta stabiilsuse säilitamiseks ning mitte lubama pariteedi muutmist konkurentsi kaalutlusel.

Kui liikmesriik soovib muuta pariteeti 10—20 protsenti, peab Fond 72 tunni jooksul andma selle kohta oma otsuse. Muudetakse pariteeti üle 20 protsendi, ei ole Fondil vastuse andmine ajaliselt piiratud. Astub liikmesriik üle antud tingimustest, kaotab ta õiguse laenule Fondi ressurssidest.

Kohe tekkisid raskused. Fond ei olnud võimeline määrama oma liikmete raha väärtust ja teatas, et esialgseks pariteediks võetakse 18. detsembril 1946 kehtinud kurss. Sealjuures oli kõigile teada, et tol momendil kehtinud kurss ei vastanud põrmugi valuutade tegelikule ostujõule. Siiski ei suutnud tervelt 11 maad 49 maast teatada Fondile oma raha väärtust. Prantsusmaal ei olnud näiteks Fondiga kokkulepitud kurssi aastatel 1948—1959, Itaalia 1950—1961. Käesolevaks ajaks on Fondi liikmesriikide arv kasvanud üle 100 (1967. aastal — 107), kuid tervelt 30 liikmel ei ole ofitsiaalset kurssi. Jätkub vahelduvate kursside rakendamine. 1955. aastal kasutasid neid 38 Fondi liiget (Argentiina, Brasiilia, Peruu jt.) 1967. aastal ei kasutanud neid ainult 27 liikmesriiki.

Ometi suudab Fond siiski teha palju Ühendriikide majanduse heaks. Fondi tegutsemise algaastail olid Ühendriigid huvitatud dollari võimalikult kõrgest kursist, sest teiste riikide sõjast laostunud tööstus ei pakkunud konkurentsi nende kaupadele. Tuli saavutada teiste maade raha devalveerimine dollari suhtes. Erilist survet avaldati Inglismaale, sest naela devalveerimine pidi kaasa tooma kõigi naelsterlingitsooni maade valuuta devalveerimise ja lisaks

sellele pidid seda tegema veel mitmed teised naelsterlingile toetuvad riigid. Ameerika Ühendriigid loobusid tooraine ostust naelsterlingitsooni maadest, tekitades dollari-nälja. Fondi Direktoraat keeldus Inglismaad abistamast ja 18. septembril 1949 langes nael tervelt 30,5 protsenti. Pea-aegu automaatselt järgnesid sellele 27 riiki.

Miks tekkis ahelreaktsioon? Kui majanduse maksebilanss on tasakaalus või aktiivne (kaupade väljavedu ületab sisseveo), siis on selle maa valuuta maailmaturul nõutav (kaupu ostetakse selle maa valuutas, kust väljavedu toimub või siis kullas ja dollarites). Valuuta hind vastab mündi pariteedile, riigikassal on küllaldaselt kullavarusid ja majandus võib areneda — toodetavil kaupadel on turgu nii kodu- kui välismaal, riigil jätkub välisvaluutat kaupade impordiks ja kullatagavara ei kahane. Negatiivse maksebilansi puhul olukord muutub. Kaupade sissevedu ületab väljaveo, riigi valuuta ei ole nõutav ja selle kurss turul langeb, maksete defitsiidi peab katma kullaga, kullavarude vähendamine madaldab veelgi raha väärtust ja teatud tingimustes tekib olukord, kus ainsaks väljapääsuks on ametliku mündipariteedi muutmine, et viia see vastavusse ligilähedaselt turul kujunenud hinnale. Siseturul valuuta devalvatsioon tavaliselt olulisi muudatusi esile ei kutsu, kuid välisturul muutuvad devalveerinud maa kaubad odavamaks ja seega konkurentsivõimelisemaks, importkaubad aga kallimaks. Siseturul langeb nõudmine kallinenud importkaupade järele ja nende sissevedu väheneb, eksportkaupade järele aga nõudmine välisturul tõuseb ja väljavedu suureneb. Tehingu teoreetiliseks lõpptulemuseks on maksebilansi tasakaalustamine ja majanduse normaliseerimine.

Õeldust järeldub esimene vastus eespool esitatud küsimusele — devalvatsiooni ahelreaktsiooni kutsub esile konkurents välisturul. Teine põhjus avaldub siis, kui valuutat devalveerib valuutatsooni juhtiv maa. Valuutatsoonid tekkisid pärast Teist maailmasõda mõjusfääride jagunemise tulemusena. Tsooni kuuluvad maad juhivad rahanduspoliitikas tsooni juhtiva maa poliitikast. Näiteks esineb neil reservvaluutana tsooni juhtiva maa valuuta (siit ka tsoonide nimetused), sest tsooni piires ei ole selle valuutaga tehingutel mingeid kitsendusi. Praegu eksisteerivad dollari-, naelsterlingi-, Prantsuse ja Belgia frangi ning Hollandi kuldna tsoonid. Juhul kui üks neist maadest deval-

veerib oma valuuta, peavad talle järgnema kõik tsooni kuuluvad maad, sest vastasel korral jäävad nad halvemusse isegi tsoonisisesest arveldustes, rääkimata tsoonivälistest arveldustest.

Üks vähestest eranditest on Alžeeria. Esimestel iseseisvuse aastail ei olnud Alžeeria denaaril üldse kullakatet. Denaari pariteet määrati Prantsuse frangi kaudu. Seega tegi denaar kaasa kõik frangi kõikumised. Kuid viimane frangi devalveerimine ei muutnud denaari kurssi. Ilmselt oli selleks ajaks Alžeeria majanduslik potentsiaal sedavõrd kasvanud, sidemed frangitsooniväliste maadega arenenud, et frank ei olnud enam juhtivaks valuutaks.

Fond seadis endale ülesandeks koordineerida devalveerimist, eelkõige aga seda soovi korral ära hoida. Kui Inglise naela devalveerimine oli Ühendriikidele kasulik, siis oli Fond inglastega igati nõus ja isegi soodustas devalvatsiooni, praegu ei ole see aga neile enam nii soovitatav. Jaapani, Saksa FV ja teiste maade kaubad konkureerivad edukalt Ühendriikide kaupadega, kuid eelkõige püüavad välja tõrjuda naelsterlingitsooni maade kaupu. Naela devalveerimine võib esile kutsuda ka Ühendriikide paljude konkurentide valuuta devalveerimise, mis omakorda tõstaks päevakorrale juba dollari kursi langetamise, sest Ühendriikide majandus on kaugel kõikvõimsusest. Dollari devalveerimisega kaasnevaist segadustest oli juba juttu, seetõttu on arusaadav Fondi püüe igati ära hoida naela järjekordset devalvatsiooni. Inglismaa sai oma krooniliselt negatiivse maksebilansi katteks Fondilt korduvalt tohutuid laene, näiteks 1961. a. — 1,5 miljardit, 1964. a. — 1,0 miljardit ja 1965. a. — 1,4 miljardit dollarit. Kõigele vaatamata tuli pärast Teist maailmasõda nael teistkordselt devalveerida novembris 1967. aastal 14,3 protsendi võrra, mille järele toimisid samuti 22 peamiselt naelsterlingitsooni kuuluvat maad. Devalvatsioon toimus Fondi nõusolekul ja kontrolli all. Tänu sellele suudeti seda teha suhteliselt väikeste «väringutega» kapitalistlikus majanduses. Kuid nael kõigub endiselt. Fond enam aidata ei saa, sest kehtiv kord seda ei luba. Nimelt saab iga liikmesriik vastuvaidlematult Fondilt laenu 25 protsendi ulatuses oma kvoodist. Just nii suur on kulla osa iga riigi kvoodis. 12 kuu jooksul ei tohi lisalaenu suurus ületada 25 protsenti kvoodist. Ühegi liikmesriigi valuuta hulk Fondis ei tohi ületada kvooti rohkem kui 200 protsendi võrra. Selgitame lähemalt. Fondi

laen seisneb selles, et laenu taotlev maa ostab oma valuuta eest talle sobiva maa valuutat ja peab selle laenu tähtaja jooksul katma, s. t. ostma oma maa valuuta Fondilt tagasi laenuks saadud valuuta eest või kullaga. Laenu tähtajaks oli varem 5, nüüd 3—5 aastat. Oletame, et laenu taotleva maa kvoot on 100 miljonit. 25 miljoni (kulla osa kvoodis) eest saab ta laenu automaatselt. 12 kuu jooksul võib ta veel laenu saada 25 miljonit, sama palju laenu saab ta veel kuuel aastal, siis on Fondi käsutuses selle maa valuutat 200 miljonit, seega 200 protsenti kvoodist, ja laenu andmine katkestatakse. Inglismaa laenu suurus Fondile on ligilähedal keelupiirile ja abi tuli ja tuleb nüüd otsida suuremate riikide emissioonipankadelt.

Inglismaa näide tõestas, et Fond ei ole võimeline kindlustama isegi võimsamate riikide valuutat, rääkimata siis väiksemate omast. Argentiina on näiteks devalveerinud oma raha viimase 15 aasta jooksul peaaegu igal aastal, Brasiilia tegi seda kaheksa korda. Taolisi näiteid võiks jätkata.

KAS ON ROHTU, MIS AITAKS?

Kapitalistliku maailma valuutakriis süveneb aastast aastasse. Selle üheks majanduslikuks põhjuseks on asjaolu, et kulla tootmine jääb maha raha vajadusest ja seega siis ka paberraha emissioonist. Kuigi kullastandard ja kullakangistandard on ajalugu ja katsed neid uuesti taastada on juba ette määratud läbikukkumisele, määrab siiski kulla või vabalt vahetatava valuuta hulk riigikassas suurel määral ära riigi majandusliku potentsiaali, tema konkurentsivõime maailmaturul. Olukord raharingluses on sedavõrd teravnenud, et isegi kapitalistlike suurriikide majanduse traagelniidid võivad iga vähegi tugevama raputuse juures käriseva hakata ja katkeda ning siis läheb vaja juba uusi niite (vahel koguni uusi rätsepaid), et rebend kuidagi ajutiselt kinni tõmmata, järgmise korrani.

Vajadus raha, sealjuures just maailmaraha järele on kasvanud koos väliskaubanduse ja turismi arenguga, järjest suuremaks lähevad arenevate ja uute, tekkinud või alles tekkivate riikide vajadused. Kõik see on tekitanud olukorra, et 1400-megagrammine aastane kullatoodang ja

olemasolevad tagavarad ei suuda katta vajadusi ja enamik kapitalistlikke riike on pidevas kulanäljas ning aeg-ajalt kuuleme-loeme jälle uutest devalvatsioonidest. Raharingluse ebakindlus mõjub kahtlemata ka kogu rahvamajanduse arengule ning seetõttu on täiesti mõistetav see palavikuline püüd otsida valuutakriisile positiivseid lahendusi. Tänaeni on need paraku aga leidmata.

Rahvusvaheline Valuutafond, kullapuul ja rohked rahvusvahelised pangad suudavad niisiis ainult mingil määral leevendada kitsaskohti, kuid ei ole võimelised andma kardinaalset lahendust. Kapitalistlike riikide vastuolude tõttu on praktiliselt võimatu leida kõigile sobivat lahendust ja see muudab niigi komplitseeritud olukorra veelgi raskemaks. Mingisugune lahendus tuleb aga leida, sest endist viisi edasi minnes süveneb kriis veelgi, kuni . . .

Lääne rahandusspetsialistid otsivad ja arutavad ning aeg-ajalt tuuakse oma ettepanekud avalikkuse ette. Mõistagi ei või neilt ettepanekuilt oodata põhjanevaid muudatusi kapitalistliku maailma rahanduses. Kõik enam-vähem realistlikud ettepanekud taotleavad ainult olukorra mõningast parandamist.

Rahvusvahelisest Valuutafondist on saanud kapitalistliku rahandusmaailma olulisemaid lülisid, mistõttu iga valuutasüsteemi reformi taotlev projekt puudutab Fondi ja tema tegevust kas otseselt või kaudselt. Lääne majandusteadlased on arvamusel, et Fond rahandustsentrina on omal kohal. Neil näib selles suhtes õigus olevat. Milliseid kurse ja valuutakitsendusi oleksid riigid rakendanud, kui puuduks Fondi mingil määralgi suunav tegevus ja korralloomise püüe? Kui praegu on olukord üldiselt vilets, siis ilma Fondita oleks kaos mõistagi sügavam. Seetõttu ei ole midagi imestada, et ükski rahandussüsteemi reformi projekt ei näe ette Fondi kaotamist. Küll aga tahetakse üsna olulisel määral muuta Fondi õigusi. Ühed tahavad neid tublisti kärpida, teised jälle suurendada.

Üldiselt võime reformi projektid jagada nelja suurde gruppi. Ühed autorid teevad ettepaneku anda Fondile paberist maailmaraha emiteerimise õigus, et sellega kompenseerida kulla vähesust. Teised soovivad suurendada maailma kulla- ja valuutareservide tsentralisatsiooni Fondis. Kolmanda grupi moodustavad need autorid, kelle arvamus kohaselt tuleks avardada Fondi krediidifunktsioone. Neljandasse gruppi koonduvad mõningate arenevate

maade ettepanekud, mille kohaselt tuleks eelkõige läbi vaadata Fondi põhikiri ja viia see vastavusse maailma majanduses ja poliitilisel kaardil toimunud muudatustega.

Järgnevalt ei sea me endale ülesandeks tutvuda kõigi reformi projektidega, vaid ainult nendega, mis on tekitanud mingit vastukaja.

PABERKULD

Inglane Keynes tegi omal ajal ettepaneku luua Rahvusvaheline Kliiringuliit, kuhu kõik riigid pidid hoiule andma oma välisvaluuta reservid, saades hoiuse eest vastu spetsiaalses rahvusvahelises valuutaühikus identse summa. Et Keynes'i plaan oli ilmselt eriti soodne Inglismaale ning pealegi leidis seal ettepanek krediidi automaatsuse kohta, jäi Keynes'i idee tookord realiseerimata. Yale'i Ülikooli professor Robert Triffin moderniseeris Keynes'i plaani. Triffini kava kohaselt tuli kõigil Fondi liikmesriikidel paigutada Fondi kassasse esialgselt mitte vähem kui 20 protsenti oma valuutareservidest, kusjuures edaspidiseks oli kavandatud kogu välisvaluuta koondamine Fondi. Hoiule antud summade vastu saaksid riigid Fondi poolt väljastatud deposiitkohustuse. Viimane pidi Triffini arvamuse kohaselt täitma maailmaraha (kulla) funktsiooni kõikides riikidevahelistes arveldustes ja Fondi krediitidehinguis. Peale selle pidi Fond saama õiguse osta deposiitkohustuste vastu riikide laenuobligatsioone jne. Plaani realiseerimine oleks Fondist teinud maailma panga, kelle alluvusse oleksid kuulunud ka rahvuslikud pangad. Riikide suveräänsed õigused välisarveldustes oleksid suuresti kärbitud. Kuna Ühendriikidel on Fondis üsna suured õigused, siis on pikemata selge, kelle huvides plaan esitati. Ühendriikide ja teiste tööstuslikult arenenud maade teravate vastuolude tõttu ei ole reaalselt lootust Triffini plaani vastuvõtmiseks.

Teine projekt, mis püüab paberkulla abil lahendust tuua, esitati inglase Reginald Modlingi poolt. Tema arvamuse järgi peavad need maad, kellel rahvusvahelises kaubanduses on suurem osatähtsus, avama Fondis kahepoolse valuutakonto. Nendele kontodele laekuksid valuutaressur-

sid aktiivse väliskaubandusbilansiga maadelt. Kontole laekunud vahendeid saaks neid andud riik kasutada ainult sel juhul, kui tema väliskaubandusbilanss kujuneks passiivseks. Fondi käsutusse laekunud vahendeid peaks kasutama nende maade lühiajaliseks (sealjuures automaatseks) krediteerimiseks, kelle maksebilanss on negatiivne. Maad, kes on kandnud oma aktiivsed saldod Fondi, saavad vastu «võla sertifikaadi». Tekib olukord, kus passiivse maksebilansiga maa ei pruugi bilanssi tasakaalustada kullaga, vaid saab selleks laenu Fondilt. Aktiivse bilansiga maal pole aga mingit riski, sest Fond garanteerib talle vajaduse korral kontole laekunud vahendite kättesaamise. Mitmete riikide, eriti aga «ühisturu» maade vastuseisu tõttu on ka selle projekti realiseerimine kahtluse all. Projekti kriitikud väidavad, et selle plaaniga internatsionaliseeritakse rahvuslikud valuutad ja tõstetakse suuresti Fondi osa maailma rahanduses.

Charles de Gaulle'i võitlus Ühendriikide majandusliku ja poliitilise ekspansiooni vastu on meil alles värskelt meeles. Küllap sealt saigi oma juured prantslaste rahandusreformi projekt. Prantslaste arvates pole Fondi küll vaja likvideerida, kuid kulla vähesuse kompenseerimisel peaks Fondist mööda minema. Nende arvates tuleks luua kollektiivne reservraha, mille abil saaks kulanäljast üle. Töösuslikult arenenud maad peaksid selleks looma Rahvusvahelises Arvelduspangas Baselis kulla erilise reservpuuli, mille kulla esindajaks olekski kollektiivne reservraha. Reservpuuli sissemaksed tehakse ranges proportsioonis rahvusliku kullareserviga ja vastavalt selle suurusele jaotatakse ka reservraha riikide vahel. Teatud aja järel peaksid riigid tegema tsaarvestuse ja reservraha vahetama kulla vastu, et taastada reservpuuli kulla tagatise.

Prantslaste plaan leidis paljudes maades soodsa vastukaja. Ameeriklased olid küll algul taolise plaani ägedad vastased, sest see oleks viinud Fondi tähtsuse vähenemisele, kuid muutsid hiljem meelt ja koostasid Robert Roosa käe läbi isegi omapoolse plaani. «Roosa plaani» erisuseks on see, et reservraha katteallikaks ei ole kuld, vaid suhteliselt stabiilsed rahvuslikud valuutad. Reservfond luuakse muidugi Rahvusvahelise Valuutafondi juurde ja sissemaksed sellesse tehakse proportsionaalselt Fondi kvoodiga. Kui prantslaste plaan nägi ette reservraha otsese seose kullaga ja dollari ning Inglise naela kõrvalejätmise, siis

Roosa arvates ringleks reservraha paralleelselt kulla, dollari ja naelaga ning aitaks täita ainult «kullatühikut».

Reservraha loomine on spetsialistide hulgas saanud väga populaarseks ja projekte selle kohta on tehtud teisi, kuid 1967. aastal otsustasid «suure kümne» rahandusministrid, et kõigi nende projektide äratamine katkestatakse määramata ajaks. Pärast frangi devalveerimist tõusis aga paber-kulla probleem uuesti päevakorrale, kuid seni ei ole küsimust lõplikult lahendatud.

Mõistetavalt ei jää reformide koostamisel pealtvaatajaks ka Fond ise oma kvalifitseeritud kaadriga. Fondi juhtkond tegi ettepaneku kergendada liikmesriikidel krediidi saamist. Varemalt kehtis põhimõte, et Fondi liikmesriik saab esimesel nõudmisel laenu oma kullakvoodi ulatuses. Nüüd taheti automaatse krediidi suurust kahekordistada. Seega oleks automaatse krediidi summa moodustanud 50 protsenti liikmesriigi osamaksust. Enamik tööstuslikult arenenud maid, eriti aga «ühisturu» maad olid ägedad selle projekti vastased, sest see oleks andnud Ühendriikidele ja Inglismaale kui suurema osamaksuga riikidele tunduvaid eeliseid.

Mitme istungi pikkade ja ägedate vaidluste tulemusena avaldati Londonis 1967. aasta augustis kompromissprojekt, mida pole veel rakendatud, kuid seda peetakse Läänes siiski kõige reaalsemaks.¹ Projekti järgi luuakse Fondi juurde puul vabalt konverteeritavaist valuutadest. Puuli aastaseks suuruõeks oleks 1—2 miljardit dollarit, mille kasutamiseks antakse Fondi liikmesriikidele nn. erioigused vahendeile. Selleks peavad kõik liikmesriigid võtma endale vastuvaidlematu kohustuse kanda Fondi esimesel nõudmisel tema käsutusse vahendeid, mida kasutatakse passiivse maksebilansiga liikmesriikide abistamiseks krediidi näol. Võetavad kohustused oleksid proportsionaalsed riikide osamaksetega Fondi põhikapitali. 1-miljardilise puuli korral tuleks Ühendriikidel tagada 250 miljonit dollarit, Prantsusmaal 40 miljonit jne.

Kohustused moodustaksid täiesti omaette summa, neid ei samastata Fondi teiste vahenditega ning nad oleksid seega kulla, dollari ja naela reservfondiks. Tegemist oleks jälle ühe maailmaraha surrogaadiga. Kuigi meie tarvitasime terminit «paberkuld» juba varem, on Läänes ajakir-

¹ Rakendati 1. jaanuarist 1970. (Toim.)

janduse poolt ristitud selle terminiga just Fondi puuli kuuluvad nn. spetsiaalsed reservvahendid.

Liikmesriik võib Fondilt vastuvaidlematus korras saada vahendeid 70 protsendi ulatuses oma sissemaksest, kusjuures seda summat ei vaadelda kui laenu ning seda ei pruugi tasuda. Ülejäänud 30 protsendi ulatuses saadud «spetsiaalsed reservvahendid» tulevad tagastada 5 aasta jooksul. Saadud vahendid võib kohe kanda teise riigi kontole või osta nende eest vajaliku maa valuutat Fondist või vahetult vastavast riigist. Juhul kui Fondis ei ületa mingi riigi kontol olev «spetsiaalsete reservvahendite» summa 300 protsenti tema osamaksust puuli, peab see riik vastuvaidlematult talle antavad «reservvahendid» vastu võtma. Üle selle limiidi on vaja aga vastava maa nõusolekut. Tao-line tingimus on kehtestatud nähtavasti kartuse pärast, et aktiivse maksebilansiga maad ei ole eriti huvitatud maailmaraha järjekordsest surrogaadist.

Ilmselt ei lahenda ka selle projekti rakendamine olukorda. Tõelist maailmaraha kulda ju see juurde ei too ja mistahes surrogaadil on ainult siis maailmaturul autori-teeti ning tõelist mõjujõudu, kui ta on vabalt vahetatav kulla vastu. «Spetsiaalsed reservvahendid» seda aga ei ole.

TÕSTAME KULLA HINDA?

Kuigi sellest on üsnagi kõrgetel foorumitel vahetevahel juttu tehtud, pole esitatud ühtki reformiprojekti taolise ettepanekuga. Tõsi, Ameerika Ühendriigid, Inglismaa ja teised arenenud kapitalistlikud riigid on korduvalt deklareerinud, et kulla hind jääb muutumatuks. Kuid neid avaldusi ei tohi võtta «puhta kullana». Seda oleks väidetud ka siis, kui deklareerija taskus oleks korraldus kulla hinna peatse tõstmise kohta. Kogemused on näidanud, mis juhtub maailma kullaturgudel ja üldse maailma rahanduses, kui kuskil tekib kas või kuuldus kulla hinna võimalikust tõstmisest.

Kulla hinna tõstmise vastaste arvates ei ole kuld mingi kaup, vaid eriline metall, valuutametall, mis peab tagama maailma rahanduse stabiilsuse. Ometi on kuld samade omadustega nagu mistahes teine kaup. Nüüd on kuld jää-

nud aga vaeslapse ossa. Kõigi teiste kaupade hinnad on järe-
sult tõusnud, kuid kulla hind on juba 36 aastat 35 dollarit
unts.

Mida annaks kulla hinna tõstmine?

Hoobilt oleks lahendatud valuuta likviidsuse probleem.
Paljude Lääne majandusteadlaste arvates oleks vajalik
kulla hinda kahekordistada — seega siis 70 dollarit unts.
Praegu hinnatakse kapitalistliku maailma kullareserve
43 miljardile dollarile, siis tõuseks selle väärtus 86 miljar-
dile dollarile. Samal ajal oli (1966. aastal) Läänes kulla,
dollarite ja naelsterlingite reservi kogumaksimumiks 70,3
miljardit dollarit.

Kulla hinna tõstmine suurendaks märgatavalt kapitali-
mahutusi kulla tootmisse, rentaabliks muutuksid ka suhtelisel-
t vähese maagisisaldusega maardlad. Tulemuseks
oleks kulla tootmise kasv ja maailmaraha reservi suurene-
mine. Küllalt suure tõenäosusega võib arvata, et turule
paisatakse märkimisväärne osa sellest 16 000 megagram-
mist kullast, mis praegu aardena on eraisikute valduses.

Väidetakse, et kulla hinna tõstmine ei anna lõplikku la-
hendust. Majanduse arenedes võib kunagi tekkida tänasele
samane situatsioon. Täiesti võimalik ja isegi reaalne, kuid
mõeldamatu oleks luua valuutasüsteemi kõigi aegade
jaoks. Ühendriikide kõrged ametiisikud seletavad, et kulla
hinna tõstmine viib hindade tõusule ja inflatsiooniliste
tendentside süvenemisele. Eeldades, et eraomanduses olev
kuld turule paisatakse ja käibel olev paberraha hulk suure-
neb, on tõenäoline, et suureneb ka nõudmine kaupadele
ning sellega seoses tõusevad ühtlasi hinnad. Kui selle
vastuväite oleksid esitanud prantslased, siis oleks nende
väidetel mingi alus, sest Prantsusmaal on eraomanike
käs tüüpiliselt märgatav kulla kogus. Ühendriikides see-
vastu on eravalduses oleva kulla hulk piiratud 5 untsiga
ja selle turulepaisamine ei ole üldse märgatav, sest palju-
del ameeriklastel pole ju kodus sedagi kogust.

Ka rahvusvahelises kaubanduses ei tekiks mingeid häi-
reid, sest koos kulla hinna tõstmisega vähendatakse rah-
vuslike valuutade kullasisaldust samas proportsioonis.
Vastasel korral ei oleks ju kulla hinna tõstmisel mingit
mõtet, sest siis lähleksid ka kõik teised kaubad samavõrra
kallimaks ja säiliks *status quo*.

Kulla hinna tõstmisest tulenevad tulud jaotuvad eba-
ühtlaselt, need langevad ainult suuri kullatagavarasid

omavaile ja kulda tootvaile riikidele. Nii on aga iga kaubaga, mille hind maailmaturul tõuseb. Miks peaks kallaga teisiti olema? Muidugi on nii väitjatel fookuses ka NSV Liit, kelle kullareservi väärtus ju samuti kahekordistuks, ja seda soovitakse Läänes muidugi kõige vähem.

Näeme, et kulla hinna tõstmise vastastel pole esitada ühtki korvamatut argumenti. Väärtusseaduse toimele tuginedes leiab see kõige loomulikum ja lihtsam lahendus kindlasti varem või hiljem eluõiguse.

KUIDAS RAHA NIME SAI

Oleme vaagunud rahvusvahelise rahanduse muresid ja keerdkäike ning võiksime nüüd teha pinnapealse ekskursiooni rahvuslike valuutade hulgas. Nendegi ajalugu on mitmeti huvitav ja mitmepalgeline. Eelkõige vaataksime, kuidas raha endale nime sai. Esialgul tundub neid nimesid väga palju olevat: zlott (Poola), lei (Rumeenia), tugrik (Mongoolia), kruseiro (Brasiilia), kordoba (Nikaraagua) jne. Nende rahvuslike nimede kõrval on siiski enam levinud nael, dollar, kroon ja frank, mis meilegi on tuttavamad.

Sõna «münt» pärineb raha nimetusena Vana-Rooma jumalanna Juno Moneta templi nimetusest, sest samas oli ka mündikoda.

Nael tuletus vastavast kaaluühikust ehk hindade mastaabist. Hindade mastaap on see kaaluosa metalli, mis on võetud rahaühiku aluseks ja mille abil mõõdetakse kõigi kaupade hindu. Näiteks praegu on dollari hindade mastaabiks 1/35 untsi ehk 0,89 g. Algselt langes hindade mastaap kokku kaaluühikuga, hiljem muutsid seda välismaise raha rohke juurdevool, võltsimised ja üleminek kallimale rahametallile. Inglise nael kaalus X sajandil ja pisut hiljemgi tõepoolest nael hõbedat. Nael koosnes 240 pensist. Viimaseid hüüti ka «sterlingiteks» (sterling — täisväärtuslik). Siit siis tuligi liitsõna naelsterling. Ka itaallaste liir ei tähenda midagi muud kui kaaluühikut naela (libra — nael). Dollari tõid uusasukad kaasa Vanast Maailmast, tuletades selle tol ajal väga levinud taalrist. Taalrise pärineb aga Joachimstahli suurtest hõbedakaevandus-

test. Kroon tähistab riigivõimu sümbolit. Ladinakeelne denarius (kümmeline) on andnud nime dinaarile (Jugoslaavia ja Iraan). Meie rubla sai nime sellest, et algselt raiuti (рубить) rahasid hõbedakangist tükkidena, harva rõngas-tena. Välja arvatud Inglismaa, on enamikus teistes tuntumates maades hindade mastaap jagatud sajaks võrdseks ühikuks. Sajandiku-süsteem on ladina keele (centum — 100) toetusel pannud nime paljude riikide «peenrahale» — sent, sentaavo, santiim, sentiimo, cent jne. Alates 1971. aastast on otsustatud ka Inglismaal üle minna sajandiku-süsteemile. Selleks on juba ringlusse lastud uued rahad. Praegu jaotub naelsterling 20 šillingiks ja 240 pensiks, uus nael koosneb aga ainult 100 pensist. Muidugi kaasnevad sellega ka uued rahad mõnedes Inglismaa kolooniates. Ehk muudab siis oma originaalse jaotuse ka Inglismaa protektoraadi all olev araabia vürstiriik Bahreini saared, kus praegu jaotub kohalik dinaar tervelt 1000 filsamiks.

RUBLA

Pärast rahareformi 1897. aastal kinnitati rubla kullasisalduseks 0,7742 g kulda (Inglise naelas oli tol ajal peaaegu 10 korda rohkem kulda). Esimese maailmasõja ajal langes rubla tublisti. 1917. aasta algul oli rubla ostujõud ainult 27 kopikat, sama aasta oktoobriks koguni 6 kopikat. Praktiliselt väärtusetud olid nn. kerenskid. Pärast Oktoobrirevolutsiooni oli rahanduse korraldamine ja kindla valuuta loomine üks raskemaid majanduse küsimusi. Algul lasti koos vanade rahadega käibelev sovznakid. Kodusõja tingimustes ei olnud võimalik aga vanade rahade väärtuse langust pidurdada ja 1922. aastal tulid käibelev uued rahad, mille suhe vanadega oli 1:10 000. Kuid juba sama aasta oktoobris lasti ringlusse jälle uus — 1923. aasta raha, mille suhe 1922. aasta rahaga oli 1:100, varasemate väljalasetega aga üks miljoni vastu. Oktoobris 1922 tuli käibelev ka tšervonets, mille kullasisalduseks määrati 7,74234 g, s. o. täpselt kümme korda rohkem kui revolutsioonieelsel Vene rublal. Kui 1924. aastal lasti käiku ühe-, kahe- ja kolme-rublased pangatähed, jäi tšervonets käibelev kümnerublalisenä. Rahanduses suudeti stabiilsus saavutada 1924. aas-

tal, mil vahetati 50 000 rubla 1923. aasta raha 1 uue rubla vastu. Varem kui 1921. aastal väljalastud raha vahetamisel tuli aga 1 uue rubla eest anda tervelt 50 miljardit.

Rahareformi käigus loodud rubla pariteet jäi kestma kuni 1935. aastani, siis võeti rubla vääringu aluseks Prantsuse frank. 3 franki võrdsustati 1 rublaga. Et aga frank oli juba tollal ebapüsiv valuuta, võeti 1937. aastal aluseks dollar. Pariteediks määrati 5,30 rubla = 1 dollar, järelikult oli rubla kullasisalduseks 0,167674 g. Mõistagi ei tähendanud see mingit rubla allutamist frangile või dollarile, rubla pariteeti ei väljendatud lihtsalt kullas otsestelt, vaid kaudselt, teise maa valuuta kaudu. Pärast Teise maailmasõja lõppu viidi 1947. aastal läbi järjekordne rahareform suhtega 1:10 vastu. Sealjuures vahetati ümber hoiused kuni 3000 rubla suhtega 1:1, hoiused 3000—10 000 rubla suhtega 3:2 ja üle 10 000 rubla suuruse hoiuse korral vahetati 10 000 rubla suhtega 3:2, ülejäänud suhtega 1:2 vastu. Peenraha jäeti käibele endises nominaalis. Suhteliselt soodsalt vahetati ümber ka riigilaenu obligatsioonid. Elanikkonna huve arvestati maksimaalselt võimalikul määral. 1947. aasta rahareform likvideeris sõja tagajärjed ja taastas täisväärtusliku rubla. 1. märtsil 1950 määrati rubla pariteet juba otseselt kulla alusel ja tõsteti ka rubla kullasisaldust — 1 rubla = 0,222168 g kulda ja 1 dollari eest sai nüüd 4 rubla. Soodustuseks turistidele loodi 1957. aastal nn. turistikurss. Turistikursi puhul oli dollar rubla suhtes 150 protsenti kallim. 1 dollar vahetati 10 rubla vastu. Juurdemaks kapitalistlike maade valuutadele kehtis kuni 1961. aastani.

1. jaanuaril 1961 muudeti rubla hindade mastaapi 10-kordse suurendamise teel ja samaaegselt lasti käibele ka uued rahamärgid. Igasugused lisamaksud kaotati ja rubla kullasisaldust tõsteti 0,987412 grammini ning dollari hind rublades sai oma praegu kehtiva pariteedi — 1 dollar = 90 kopikat.

USA DOLLAR

Ameerika Ühendriikide dollar tuli ringlusse 1786. aastal ja sisaldas 24,34 g hõbedat. Kui 1792. aasta seadusega kehtestati bimetallism, määrati dollari ekvivalendiks 1,60377 g kulda või 24,057 g hõbedat. Kodusõja aastatel (1861—1865) katkestati paberraha vahetamine rahametalli vastu ja emiteeriti esmakordselt mittevahetatavat paberraha. Kodusõjas kulus seda mõistetavalt palju ja paberraha liigne emissioon viis selle väärtuse alla. Paberdollari eest maksti ainult 39 hõbecenti. Kuni 1863. aastani oli sularaha emissioon detsentraliseeritud, siis loodi aga föderaalpangad ja emissioon koondati ainult neisse. 1873. aastal kuulutati rahametalliks ainult kuld, kuid maksevahendina jäi käibele ka hõbedollar. Üldse on ameeriklased olnud oma hõbedaga tõsiselt hädas. Hõbedakaevanduste omanikud on sedavõrd agaralt endale subsidiidume nõudnud, et valitsusel on korduvalt tulnud teha mööndusi. Viimati tehti seda 1934. aastal, mil reglementeeriti hõbeda riiklik kokkuost.

Majanduskriisi aastail (1929—1933) loobusid Ühendriigid kullastandardist. 5. aprillil 1933 andis president korralduse, mille põhjal eraisikud pidid kogu nende käes oleva kulla viima pankadesse. Ühendriikide majandus oli sedavõrd vapustatud, et aprillist 1933 kuni jaanuarini 1934 ei olnud dollaril kindlat kullasisaldust, kulla eksport oli rangelt keelatud. 31. jaanuaril 1934 tõsteti ametlikku kulla hinda 20,67 dollarit praegu kehtiva 35 dollarile. Sisuliselt tähendas see seda, et dollari pariteet kullas langes 1,50463 grammilt 0,888671 grammile. Kuldrahad korjati käibelt ja asendati paberrahaga. Kuni 1945. aastani oli paberraha emissiooni tagatiseks 40 protsendi ulatuses kuld, siis aga vähendati seda limiiti 25 protsendile. 1965. aastal oli Ühendriikides käibel üldse 180,4 miljardit dollarit, neist pangatähti ja münte 42,1 miljardit dollarit, ülejäänud oli jooksvatel arvetel. Kulda oli 14,065 miljardi ja välisvaluutat 781 miljoni dollari eest, välisvõlga teiste riikide keskpankadele ja teistele juriidilistele isikutele 29 miljardi dollari eest.

Dollar ringleb kõrvuti kullaga maailmaraha funktsioonis, seda vahetatakse vabalt mistahes valuuta vastu. Valuuta kontroll põhiliselt puudub, dollarite väljavedu ja sissevedu Ühendriikides ei piirata. Hoopis teine lugu on kullaga. Kuld on riigi omand, riik müüb seda ainult teis-

tele valitsustele ja keskpankadele, erandjuhtudel rahvusvahelistele organisatsioonidele. Mündikojad võivad kulda müüa eriloa esitajatele tööstuslikuks ja professionaalseks tarbimiseks. Taolist luba omavate tööstuste ja üksikisikute kullatagavara ei tohi ületada 25 untsi (875 dollarit). Teistel juhtudel on residentidel kulla omamine ja operatsioonid küllaga keelatud nii Ühendriikides kui ka välismaal. Erandina on lubatud omada kulda: a) esemetena; b) kangides mitte üle 5 untsi; c) metallides, mille kullasisaldus ei tohi ületada 5 untsi tonni kohta; d) töötlemata (kullaliiva) kulla kogust ei piirata; e) numismaatikutel on enne 1933. aastat münditud rahade välja- ja sissevedu võimaldatud erilubadega; f) teistesse riikidesse sõitvatel turistidel tohib isiku kohta kaasas olla isiklikuks tarbimiseks kuldaju mitte üle 15 untsi (arvestatuna puhtasse kulda).

NAELSTERLING

Ainus kaasaja maailmaturul arvestatav valuuta, mis on oma nime ja mõningal määral ka autoriteedi säilitanud kümme sajandit. Kullastandard kehtestati 1816. aastal ja naela kullasisalduseks jäi 7,322382 g. Esimese maailmasõja ajal loobuti kuldmündistandardist. Kullastandard taastati 1925. aastal, kuid nüüd juba kuldkangistandardina. Minimaalseks vahetussummaks oli 1700 naela (400 untsi ehk 12,4 kg kulda). Kullastandard muudeti lõplikult 1931. aastal. Kuni Esimese maailmasõjani oli naelte emissioon 100-protsendiliselt kaetud kullaga. Sõja ajal läks käibele rohkesti kullakatteta paberraha, mis 1928. aastal võeti Inglise Pangas arvele kui kullakatteta emissioon. Pärast 1931. aastat on kogu naelte emissioon fidutsiaarne — kaetakse riiklike kohustustega, kuna kuld on hoiul spetsiaalses fondis. Formaalselt on Parlamendil õigus limiteerida sularaha emissiooni, praktiliselt suurendatakse limiiti vastavalt tekkinud vajadustele. Teise maailmasõja algul sisaldas nael 3,58135 g kulda ja 1 naela eest sai 4,03 dollarit. Pärast devalvatsiooni 1949. aastal sai aga ainult 2,80 dollarit. Teise maailmasõja ajal oli nael vahetamatu valuuta. Enamik valuutaoperatsioone allus riiklikule kontrollile. Loodi keerukas valuutaarvelduste süsteem.

Residendikontod avati Inglismaa ja naelsterlingitsooni residentidele. Vaba arveldus oli lubatud ainult residendikontode vahel, teistel puhkudel oli vaja valuutaorganisatsioonide luba. Ameerika ja Kanada kontod avati dollari-tsooni residentidele. Nende kontode kaudu oli lubatud naelte vaba vahetus dollaritesse. Dollari- või naelsterlingitsooni mittekuuluvatele maadele avati ülekandekontod. Neilt võis valuutaoperatsioone teha residendikontodele ja teistele ülekandekontodele, kuid keelatud olid kanded Ameerika ja Kanada kontodele. Lubatud olid aga kanded Ameerika ja Kanada kontodelt ülekandekontodele. Tänu ülekandekontodele leidis nael rahvusvahelistes arveldustes rohkesti kasutamist, kuigi diskrimineerimine oli märgatav. Residendi- ja ülekandekontodel olid ju väga mitmete maada valuutad, mida aga dollarite (olid Ameerika kontol) vastu ei vahetatud. Neile maadele, kellel polnud kokkulepet ülekandekonto avamiseks, loodi ordinaarne konto, kust teatavate kitsendustega võidi teha kandeid ka Ameerika ja Kanada kontole, teistele kontodele tehtavad kanded olid vabad. Kõige rangemalt olid piiratud kanded kahepool-selt kontolt. Vabalt võidi kasutada seda ainult sama maa teisele kahepoolsele kontole kannete tegemiseks, kõigile teistele kontodele ülekannete tegemiseks oli vaja valuuta-organisatsioonide nõusolekut. See keeruline süsteem pidi kaitsma naela ja dollarit mitte ainult spekulatsioonide eest, vaid ka reglementeerima «esindusvaluuta» kasutamist, luues sellega kunstliku defitsiidi naeltele ja dollaritele. Taoline süsteem kehtis kuni 1954. aastani, mil kahepoolsed ja ordinaarsed kontod ühendati ülekandekontoga. Londoni kullaturu elavnemisega loodi spetsiaalne registratsioonikonto, millele kanti tulud, mis laekusid kulla ja dollarite müügist ja kulud, mis tehti kulla ostmisel Londoni turult.

Alates 1958. aastast on nael jooksvate operatsioonide puhul vabalt vahetatav mistahes valuuta vastu. Teistel puhkudel vajatakse valuutaorganite nõusolekut. Mitmete maade (Austria, Belgia, Prantsusmaa, Šveitsi, Ameerika Ühendriigid, Kanada, Taani, Norra, Rootsi, Itaalia, Saksa FV, Jaapani, Hollandi, Portugali, Hispaania) valuuta loetakse nn. spetsifitseeritud valuutaks ja resident on kohustatud selle andma üle valuutaorganitele vahetamiseks vastavalt kehtivale kursile. Naelsterlingitsooni mitte kuuluvate maade välisvaluutat antakse residentile ainult impordi (kaubandusoperatsioonid) tarvis ja valuutaorganite

loal. Sõitudeks naelsterlingitsooni mitte kuuluvatesse maadesse vahetatakse kitsendusteta 250 naela isiku kohta, millele lisaks võib isiku kohta kaasas olla pangatähti 15 naela ulatuses. Kulda ostetakse ja müüakse vabalt ainult nendele isikutele, kes ei kuulu naelsterlingitsooni maade kodanike hulka.

SAKSA MARK

Kuni 1871. aastani käibis Saksamaal kaks raha — põhjas taaler ja lõunas kulden. Mõlemad olid tagatud hõbeda-standardiga. Lisaks sellele oli hansalinnadel Hamburgil (hõbemark) ja Breemenil (kuldtaaler) oma raha. 4. detsembril 1871 kehtestati kogu territooriumil ühtne raha — kuldmark, kullasisaldusega 0,358423 g. Kullastandard kehtis aastatel 1873—1914. Esimese maailmasõja ajal muutus Saksa mark praktiliselt nulliks. 1923. aastal anti 1 dollari eest 4 triljonit 200 miljardit marka. Aasta hiljem läbiviidud rahareformi ajal vahetati 1 riigimark 1 triljoni vana marga vastu.

1948. aastal käibis Saksamaal kolm rahaühikut — riigimark, riigikassa mark ja NSV Liidu sõjaväekomandatuuri mark. 1948. aastal viidi Saksamaa läänetsoonides separaatselt läbi rahareform ja Nõukogude okupatsioonitsoonis tuli vastata samaga. Kõik varem käibel olnud rahad vahetati Saksa Emissioonipanga marga vastu. Välisvaluuta sisse- ja väljavedu on 7. oktoobril 1949 loodud Saksa DV-s keelatud, samuti Saksa marga sisse- ja väljavedu. Sotsialistlike maade keskpankade kokkuleppe kohaselt on määratud sotsialistlike riikide külastamisel kindlad valuutanormid.

Saksa FV marga sünniaastaks on samuti 1948. aasta. Rahareform viidi seal läbi tunduvalt rangemalt kui Nõukogude tsoonis. Nõukogude tsoonis rakendati hoiuste puhul kolme erinevat suhet, läänetsoonides arvestati aga kõik hoiused ümber suhtega 1 : 10 ning sealjuures annulleeriti 35 protsenti hoiusummadest. Esialgsed küllaltki suured valuutaoperatsioonide kitsendused on aegapidi kadunud. Püsima on jäänud kitsendused ainult sotsialistlikest maa-

dest veetavate kaupade tasumisel. Saksa FV mark on kaasaja kapitalistliku maailma erandlikuks nähtuseks. Sel ajal kui Saksa FV tähtsamad konkurendid Prantsusmaa ja Inglismaa otsivad vahendeid järjekordse devalvatsiooni eemaletõrjumiseks (alles 1969. aasta lõpul võis Inglismaa peaminister Harold Wilson tunnistada, et maksebilanss on tasakaalus), püüdsid Saksa FV rahandustegelased pikka aega võidelda revalvatsiooni vastu.

Esmakordselt revalveeriti mark 1961. aastal ja sai kulla sisalduseks 0,222168 g. Juba 1967—1968. aastal, kui naela ja frangi devalveerimine oli päevakorral, nõuti igale poole tükkiva Saksa FV marga uut revalveerimist. Siis suudeti seda siiski oskusliku laveerimisega ära hoida ja mark sai jätkata oma ekspansiooni maailma valuutaturgudel, kus valuuta arbitraaž ei olnud tähtsuselt sugugi viimane teenimisviis. Prantslased tegid näiteks teatavaks, et 1969. aasta sügisel oli kogu välisvaluuta ja kuld, mida suudeti koguda pärast viimast devalvatsiooni, rännanud Prantsusmaalt Saksa FV pankadesse (valuutaoperatsioonete teevad kõik Saksa FV pangad). Seda liikumist tingisid ilmselt järjest kasvavad kuuldused marga revalveerimisest. Saksa FV uus kantsler Willi Brandt tegi praktiliselt oma esimese tähtsama korraldusena marga revalveerimise otsuse. Ilmselt oli see tingitud ühelt poolt sisepoliitilistest kaalutlustest (raha revalveerimine tõstab elanikkonna elatustaset), teiselt poolt aga järeleandmisena eriti Prantsusmaale ja Inglismaale. Rahuldust tundsid muidugi ka Ühendriigid, sest marga konkureerimine tegi tüli isegi ameeriklastele. Pärast revalvatsiooni jäi maailma kullaturgudel igatahes rahulikumaks.

PRANTSUSE FRANK

Käibele lasti frank 1799. aastal seni ringelnud soud' asendajana. Prantslased olid ühed agaramad bimetallismi pooldajad, kuid 1876. aastal läksid nemadki üle kuldmündistandardile, mis tunnistati kehtetuks alles seoses Esimese maailmasõjaga. Sõjaajal alanud inflatsioon jätkus veel hulk aega pärast seda ja 1928. aastaks oli frank kaotanud 90 protsenti oma esialgsest väärtusest. Alles siis, kui frank lasti ametlikult odavaks, viis korda suudeti rahandus sta-

biliseerida. Majanduskriis andis uue hoobi ja 1936. aastal tuli uus devalvatsioon. Olukord oli isegi nii raske, et uut frangi kullasisaldust ei juletud täpselt fikseerida. Määrati ainult piirid — 0,0387 kuni 0,0441 g kulda. Täpse sisalduse pidi olukorrast sõltuvalt kindlaks määrama spetsiaalselt selleks loodud Stabiliseerimise Fond. Aasta hiljem astuti veelgi üks samm tagasi — seos kullaga asendati seosega teistes valuutades. Praktiliselt võimaldas see määrata nüüd erinevatele valuutadele erinevad kursid. Muidugi kadus ka kullakangistandard ja keelati kulla väljavedu ning kohapealne ost-müük.

Mõistagi ei aidanud Saksa okupatsioon franki tugevdada ja pärast vabastamist 1944. aastal algasid uued mured frangi pärast. Algul sai 1 dollari eest ainult 50 franki, kuid juba detsembris 1946 pakuti neid 119,11. Nüüd läks langus ühtesoodu edasi. Jaanuaris 1948 sai dollari eest juba 214,392 franki (siitpeale ei kooskõlastanud prantslased oma rahakursi muudatusi Rahvusvahelises Valuutafondis) ja pärast nelja devalvatsiooni saadi 1958. aastal dollari vastu 493,606 franki. Viimase kullasisaldus oli seega 0,0018 g. Pärast kümneaastast vaheaega registreeriti see ka Rahvusvahelises Valuutafondis. 1960. aastal viidi läbi denominatsioon (hindade mastaabi muutus). Käibele tulnud «uus frank» oli vanast 100 korda kallim ja muidugi siis ka kullasisaldus samavõrra suurem. 1963. aastal kaotati termin «uus frank». Enne 1960. aastat väljalastud franke nimetatakse nüüd «vanadeks frankideks», hilisemaid lihtsalt frankideks. Eeltoodu taustal paistab Charles de Gaulle'i katse võidelda dollari ülevõimu vastu tööpoolest julge ettevõtmisena. Dollarite eest vahetatud kuld suurendas küll märkatavalt Prantsusmaa kullavarusid, kuid paberraha oli käibel ikkagi 12—13 korda suuremas väärtuses ja 1968. aastal tuli ka «uuel frangil» end esmakordselt lööduks tunnistada. Saksa FV marga naabruses on vaevalt loota, et see viimaseks jääb. Pärast marga revalvatsiooni on praegu olukord muidugi lihtsam.

KASUTATUD KIRJANDUST

- L. K r e m m. LAV on hädas oma kullaga. «Edasi», 2. juuli 1969.
- V. L ä ä n. Numismaatika ja bonistika. Järgnev sari, «Edasi» 1969.
- Väike majandusteaduslik leksikon, Tallinn 1961.
- Валютный справочник «Финансы», М., 1967.
- К. Я. Ч и ж о в. Международные валютно-финансовые организации капитализма, М., 1968.

SISUKORD

Raha tekib	8
Mündid ja mässud	10
Kuld ja hõbe	11
Paber=kuld	14
Raha on, aga ometi ei ole	16
Üks triljoni vastu	18
Rahapada	19
Kui palju maksab dollar?	21
Spekulatsioon rahaga	24
Märk või metall?	25
Mis on siis raha?	29
Kuld, sõda, kriis	32
Rahvusvaheline Valuutafond	35
Fond, dollar, kulla hind ja kullaturg	36
Rahakurssi hoida on raske	40
Kas on rohtu, mis aitaks?	44
Paberkuld	46
Tõstame kulla hinda?	49
Kuidas raha nime sai	51
Rubla	52
USA dollar	54
Naelsterling	55
Saksa mark	57
Prantsuse frank	58
Kasutatud kirjandust	61

V. Вольт.
Фунт, доллар, марка, франк.

На эстонском языке.
Издательство «Ээсти Раамат».
Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja T. Tender
Kunstiline toimetaja S. Stern
Tehniline toimetaja P. Kass
Korrekторid K.-M. Roger ja E. Saag

Laduda antud 18. VI 1970
Trükkida antud 4. IX 1970
Paber 54×84/16
Trükipaber nr. 2 — Kohila Paberivabrik
Trükipoognaid 4,0
Tingtrükipoognaid 3,36
Arvestuspoognaid 3,12.
Trükiarv 8000
MB-08259.
Tellimise nr. 2647
Trükikoda «Ühiselu»
Tallinn, Pikk 40/42
Hind 11 kop.
1 — 7 — 1

11 kóp.

A
31062
... 231474

TARTU ÜLKOOLI RAAMATUKOGU

1 0300 00023147 4